

K E M É N Y J Á N O S

B E T H L E N G Á B O R R Ó L

Ab anno 1588 Erdély mind háboruságban, veszedelmezésben forgott usque annum 1613. Ekkor választatott Bethlen Gábor, és ekkor szünt meg az háborúság, úgy hogy noha az országon kívül viseltetett hadakozások feliciter voltak, de az haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruináltatott ez boldogtalan 1657 esztendőbeli hadakozásig. Az említett idő alatt terjedett vala hire neve az magyar nemzetnek, és birodalma is Erdélynek, kezdett vala tárházok lenni az erdélyi fejedelmeknek, épültek várak, városok, kastélyok, udvarházak, templumok, szaporodott sok jó vitézlő rend, és bővölködtek tudós tanító és professorok; de jaj, esmét elfordítá az úr Isten az ő atyai kegyes orczáját sok bűnökkel megterhelhetett szegény hazánkról.

Ez Bethlen Gábor kénszeritetett volt töröknek igérni Lippát és Jenőt, melyeket Báthori Zsigmond idejében Borbély György recuperált volt, melyeket azután örömet megtartott volna; Jenőt pénzével, eszével, tekintetivel nehezen meg is tartotta; de Lippát csak meg kellett adni, mellyel hitele annál inkább nevedett. Azonban Szkender passa Lengyelországra indulván, s melléje felvevén az két oláh vajdákat is, Erdélynek és Bethlen Gábornak is parancsolt török császár, s el nem kerülhette, hanem felülvén, melléje kellett menni, Moldvában egyezvén meg velek, Huttinig mentenek; s bizonyos dolog, Bethlen Gábornak volt correspondentiája az lengyelekkel, mint keresztény fejedelemnek, hogy ha az dolog harcra ment volna, nem ártott volna az magyarok fegyvere nekik, mindazáltal ugy esmervén hasznosbnak, Bethlen Gábor interponálta magát, és megbékéltette őket, mellyel ujjban igen nevedett tekinteti, hitele, és terjedett is hire neve mindenfelé.

Onnan visszatérvén, nemsokára Homonnai György német factióból, és némely erdélyi pártosoknak is izgatásából, fejedelemséget akarván keresni, előljáró hadait Gombos Andrással, ki noha szegény legényből álló, de törökre csatázásból igen elhiresedett vitéz ember volt, és Sármasági Zsigmonddal s annak mostoha fiával Jósika Zsigmonddal (ez Sármasági Zsigmond urember volt Erdélyben, birta az kövesdi jószágot, felesége után pedig és mostoha fiai Jósikák után, gerendi, branyicskai, zsidóvári, és több jószágokat is, de áruló volt, Jósikák is mind magok, s mind atyjok Jósika István, ki Báthori Zsigmond idejében cancellárius volt, az volt, és exiliumban, Szatmárt vötték is fejét) beindította, akarván csak véletlenül tanálni, midőn szinte országgyűlését celebráltatná Segesvárott Bethlen Gábor, de midőn hire érkezett volna felőle, maga ki sem mozdulván onnan, ország hadát is felültetéssel nem fárasztván, csak az tájékon levő vármegyékbeliekkal, marus- és aranyasszékekbeli székelyekkel Kamuti Balást (ki tanács ur, Doboka vármegyének főispánya, Egren lakott, s tanult vitéz ember, tanácsos, de természetben és magaviselésében rusnya, és igen fortélyos és kegyetlen ember is vala), Cserényi Farkast (ki is tanács ur, és Belső-Szolnok vármegyének főispánya, jeles böcsületes udvari ember, értelmes, jó deák, jó olasz,) expediálván eleikben, Désnél harcoltak meg és verték meg is az Homonnai hadát: Gombos elszaladott, Sármaságít, Jósikát elfogták. Az erdélyieknek az kegyelmes fejedelem életeknek megengedett, sőt ma is birnak jószágokat az maradékok; még én is mind jószágot, s mind pénzt felest adtam mindkét familiának, mind atyai s mind anyai némely praetensiók miatt, melyről az levelekből láthatnak bővebben gyermekeim, noha anyjok is igen tisztátalan életű volt. Egy latrának gerendi ablakon kiugratás miatt szakadott volt nyaka; Marko vajda latorral pedig az gerendi templumban volt fertelmeskedő helyek, Marko akkor Csucson lakott. Gombost azután elfogván törökök, és portára vivén ad perpetuos carceres, az bői várban tartották, onnan Bethlen Gábor szabadítá ki; ő is holtig hiven szolgálá az fejedelmet. Az említett két urak noha catholicus emberek valának, mindazáltal tanálván szablyatarsolyában confessiójáról való jedzésit Sármaságinak, az fejedelemnek praesentálták, kibben többek közt voltak ily istenteleneségek is: Prodidit dominum meum clementissimum decies et septem vicibus.

Ezekután az fejedelemségben megerősödvén Bethlen Gábor, foglalatoskodék többek között ez nevezetes dolgokban, az

mennyire az hadakozások is engedték. Ugy mint: deákoknak az felsőbb academiákban küldésében, tanéztatásokban, Magyarországból kész tanult, tudós predikátoroknak behozatásokban, kik között nevezetesen valának: Milotai István, Keserői János, püspökemberek; az imperiumból hires professoroknak hozatásokban, nevezet szerint: Alstedius, Piscator, Bisterfeldius, igen nevezetes tudós emberek, kik oda fel is ritkák s kedvesek valának; már szegények mind elhalának. Állatá helyben az fejjvári collegiumot, ahoz és több sok helyekhez rendelt beneficiumokkal, kiből élnek maig is az egyházi szolgák. Cselekedék sok építéseket, többek között nevezetesen: az fejjvári öreg templumnak és toronynak is renovatióját, csonka toronynak építését, sok szép öreg harangok öntetését, fejjvári bástyákat és fejedelmi házakat, váradi öreg bástyát és belső várát, Fogarasnak három bástyáit és belső egyéb fejedelmi házeit, ezeken kívül mennyi kastélyokat, udvarházakat építe. Állatá helyben az hazának törvényes dolgait is, azt mint meg mutatják az articulusok, kiváltképen az 1619 esztendőbeliek; mindazáltal amaz irtózásra való jus ligatumnak dolgát nem hozható helyben, mely innen vött eredetet, hogy midőn Báthori Zsigmond az oda felemlített jámbor urakat megölette volna, és azoknak jószágokat elosztogatta volna az maga kedvelt emberinek, és azon veszedelmes tanácsadóknak, azoknak inventiójokból, hogy az ártatlan uraknak maradékai is ne kereshessék, az országgal végeztették, hogy jus ligatumban lennének azoknak keresetek, melyet azután Rákóczi Zsigmond felszabadított vala istenesen; de mivel nagy emberek voltak azoknak possessori, igen megháborodván valami intetinum periculumnak félelme miatt, esmét megkötötték; és így ezen okból Bethlen Gábor is ezt nem bolygatta meg. Szerzé azért egyben az fiscalis várakat s jószágokat, mert azokat Báthori Zsigmond és Gábor annyéra dilapidálták volt, hogy ha élt volna Báthori Gábor, nem sokára, hanemha az bátyja Zsigmond példája szerint esmét az urakat ölette s fosztatta volna meg, különben fejedelmi módon el nem élhetett volna; mely fiscale bonumoknak recuperatiojában az ország bizonyos módokat praescribált volt is. De mégis, mivel nem mindeneknek eshetett kedvek szerint, ahozképest Bethlen Gábornak aziránt való cselekedetét is sokan kárhoztatják: nem is voltak vétek nekül némely ő dolgai is, de annak még is valami palástja látatott lenni, úgy mint az szükség; mert több az végeken kívül nem maradt volt meg Fejjvárnál, Szamosujvárnál, Fogarasnál,

azokhoz kihez két s kihez három faluk ökrökkel vonyatták fel az kapukat, praesidium az várakban nem levén: de azután igen exorbitálnak az fejedelmek, és törvényes színek alatt sok törvénytelenégeket is hozának be az szegény hazában. Isten bocsássa nékik, és afféléket tanácslóknak s hizelkedőknek.

Ezenközben az csehek rebellálván Ferdinandus secundus római császár, és cseh s magyar király ellen, s magoknak Fridericust választván királyoknak, mely rebelliót causált az religiónak persecutiója, és azon bántódás levén Magyarországbán is, mind csehek s mind magyarországiak közül valók invitálták Bethlen Gábort is, confugiálván az török portához is. És így török engedelmével Bethlen Gábor is anno 1619 haddal indult Ferdinandus ellen, és igen nagy progressusa is lőtt annyéra, hogy Magyarországnak Dunán innen levő minden helyeit kezéhez vötte, és Ausztriára is penetrált. Bécs alját is nyargalták, sőt ugyan meg is szállották, morvai hadakkal és némely slésiai rebellis hercegekkel, kevésben is múlt, egy szóban meg nem vötték, nem ostrommal, vagy lövéssel, hanem az városban levő nagy factiok által, mely miatt igen nagy extremitásban forgott az császár személye is, benn levén szorulva; de azonban Prágánál Fridericust megvervén, az rebellis konfoederatusok confundáltattak; hát megé pedig Homonnai György lengyel hadakkal kiütvén Magyarországra, és Rákóczi György hadát megvervén, kire volt bizattatva az ide hátra való vigyázás, az fejedelmet Bécs alól revocálta. Nihilominus az országnak gyűlése levén Besztercebányán, Bethlen Gábort királynak választották; az koronát is alá hozta volt szinte Ecsedig, Kassára jüvén alá maga is. Azonban Érsekujvárat Buquoy generál császár armádájával megszállotta, melynek segítségére előljáróban Horvát István nevü részeges, de igen vitéz embert, mezei hadainak generalisát bocsátván; azután maga is Kassáról megindult, de csak kevés haddal, mert az derék hadakat Erdélyre visszabocsátotta volt, Bornemissza Jánost is egyik kapitányát elbocsátván, azt Rimaszombatnál felverték filekiek több végbeliekkel; amott Horvát István éjjel nappal nyughatatlankodtatván az német hadat, noha nem volt legfeljebb is négy ezer embernél, de az nehéz német had semmit nem árthatott neki, mert mikor harcolni akart volna, az magyar könnyü és csak lovas, de jól fizetett had olyankor elállott előle, s amaz leszállván, meg rajta termett, annyéra, hogy azok elfárasztván, és azonban Bethlen Gábor menetelének sőt érkezésének is hírét hallván, gyalázato-

son, nagy veszedelemmel, minden artelleriáját elhagyván, kellett Csallóközre s onnan az Dunán által Ausztriára szaladni; hatalmas nagy és szép álgukat elnyervén az fejedelem ugyan feles számuakat, melyek maig az váradi czejkházban tartatnak. Ezután nem sokára ugyan ruináltatott is ujjban császárnak azon armadája, maga is Buquoy general elveszvé. Esmertem én is az katonát, az ki meglőtte s fejét is vőtte. (Csongrádi vala vezetékeve, keresztnevére nem emlékezem), nem derék harcz hanem csak ellenkezésben közben lőtt alkalmatossággal; paripáját is esmertem az fejedelemnél, egy gesztenye szőrü fakó, közép lónál kisebb valamivel, nem is apró szinte de oly hatalmas iramó, kinél jobb sebesebb iramó lovat nem láttam, szép testü vala.

Más rendebeli armadája is császárnak, az feljebb említett elsőbb felmenetelikor az fejedelemnek ruináltatott volt Dánpir [Dempierre] generálja alatt, az ki is maga is Pozson várának ostromlása alatt veszett el fültön lőtetvén; az mely drabont lőtte, azt is esmertem, uraságában Rákóczi György gyalogja volt, az ki szinte akkor érkezett Pozsonhoz, midőn obsidealta Dánpir, valamely részhaddal igen szükséges alkalmatosságban, mert az fejedelem Bécs tájékján volt akkor, s az Dánpir hada Dunán és mellette innen ereszkedett volt alá Pozsonhoz. Ezekután tractátusra menvén az dolog, megbékélett Bethlen Gábor császárral, de az királyi titulusnak cedálni, az koronát restituálni kellett, birodalmot az Fátiráig engedtek neki éltéig, és Slésiában opoliai, ratiboriai dukátusságot cum titulo: annak felette az felséges név és princeps imperii titulusokkal condecoráltatott.

Ez eddig irt hadakozásokban az bátyám, kit oda fel említettem, Kemény Péter forgott, és oda is veszett; az atyám is az első expeditiójában Kassáig volt az fejedelem mellett, de onnét vissza expediálta Erdélyben locumtenensnek constituálván, és Dóczi Andrást kezéhez adván Erdélyben hozásra, mely Dóczi András, kassai királyképe, és egyszersmind szatmári kapitány is volt, és midőn Kassa várasa magát megadta, akkor az generálist Dóczit kézhez adták: előljáróban levén Kassa alatt Rákóczi György, és ő általa levén az tracta; kit az atyám behozván, Fogarasban tartaték fogságban, de tisztességes állapottal, ugy hogy az atyám vadászni, vendégeskedni kihordozta, noha vas volt lábain; felesége is mellette lakott, de circiter esztendeig ha éle, meghala fogságban. Ezentul való dolgokban én magam is forgottam.

Kemény János neveltetése.

Az természeteket vizsgálóknak olyan értelmek fog lenni, hogy nemcsak születésével hozzon az ember jó avagy rossz erkölcsöket, és nem csak az atyák anyákról propagáltatnak azféle indulatok, hanem az tejből is inbibálja az gyermek az minemű természetit dajka tejével neveltetik; és azután az educációval, nevelésnek módjával is jóvá vagy rosszszá tétethetik. *Educatio enim est altera natura.* Ugy vagyon; mind atyám, anyám jámbor, tisztaéletű keresztény kegyes természetű emberek valának, dajkám mindazáltal leány volt, ha szabad úgy mondani, de talám inkább leányasszony, leány anyyében, hogy ura nem volt, asszony mert fia volt, s teje volt bővön; marusszéki székelly asszony, jó énekes, jó hajdu tánczos, katonaasszony volt, kinek sok jóval voltam azután, mert midőn házas gyermekes ember voltam is, élt sokáig, és gyakran megkeresett; fiát is, kivel egy tejet szoptam, drabont levén, kétszer haláltól menttettem meg, s azonkívül is sok jóval voltam neki.

Midőn anyyéra nevedtem, hogy tanítatni kezdetek, akadott az apámhoz egy Martinus Albissi székely deák, ki vallásában unitarius volt, de azt simulálván Rómába is tanult, egyébiránt fő deák, de természetiben részeges és elméjében néha freneticus vala, ez volt mesterem az grammatikáig, kit is azután házas gyermekes koromban tápláltam sok jókkal, s tartottam sok ideig udvaromban is.

Ezután fejevári scholában adatattam, az holott tudós, böcsületes, akademikus mesterim voltanak, többek közt egy Gelei [Katoná] István, ki püspökségben hala meg. Ez pap felől nagy dicsiretes emlékezetet hallottam azután, noha ellenkező vallású volt, amaz nagy Pázmán Péter kardináltól is. Derkasban Csulai György mostani püspök, szállásom is egy ideig akkori püspök Keserüi [Dajka] Jánosnál volt, azután az mesterekkel, professorokkal egy fogadott asztalom, voltam azután külön is. Ezek jól és jó erkölcsben tanítottak s neveltek, noha egyébiránt volt ez fogyatkozás, hogy az atyám valamely öreg legényt mellettem nem tartott, hanem csak magamhoz hasonló hitván inast; és az scholán kívül jót nem láthattam, tanulhattam, hanem inkább sok rossz. De az ottvaló lakást is és tanulást kevés ideig continuálhattam, úgy hogy tizenöt esztendőben járó koromba hadtam el az scholát még az alatt is sok időt vesztettek el velem haszontalanul. Egykor fejevári pestis miatt haza vivén, circiter fertály esztendeig vacáltam. Másszor betegségem

miatt, s azonban az atyám Székelysége commissariuskodván, akkor is mulattam el fertály esztendő, melyekhez képest nem csuda, ha jó deákká nem lehettem, hanem inkább, hogy csak ez kevés is ragadhatott rám; ugy is vagyom, hogy noha az fundamentumot vettem ugyan fel az scholában, de azután való experientiákból tanultam többet.

Midőn tizenöt esztendő volték, és járnék tizenhatban, löttem volna pedig tizenhat esztendő decembernek fogyta felé, két héttel csak karácson előtt, az fejedelem Bethlen Gábor maga parancsolta az atyámnak, adjon udvarában, mert látta, hogy már az scholát is nem continuáltatta velem, s udvarnál forgottam az atyám mellett gyakrabban; ekképen nevelésem felől kegyelmes igiretet is tevén, adtak udvarában anno 1623 14-ta augusti, olykor midőn Erdélyből másodszeri, de az Kassáról löttel harmadszeri hadi expeditioja lött Ferdinandus secundus ellen; ezen nap indult ki Kolosvárról az hadakkal. Én noha igen gyermek állapottal valék, mindazáltal ugy tanálá hozni valami keresetlen alkalmatosság, hogy azon napon mindjárt az fejedelem szekérének ablakjában ültem, egyébiránt csak maga és az öcscse öreg Bethlen István ültenek. Ebédet Gyaluban evék, Kamuti Farkas vendégelvén; utána ugy megbetegedék, hogy többire halálos betegségben szekérben feküve vittük Váraddá. Én noha uj inasa voltam, mindazáltal continue szekere ablakjában voltam s legyeztem: fekvék circiter három hétig, az hadak addig helyben voltak, könnyebbülése semmi doctori orvosságokkal nem lehet vala, hatalmas forró nyavalyája levén, hanem az doctorok tilalma ellen lórét kezde sokat innya, az megindítván gyomrában az természetet, talám közel száz rendbeli széki volt mig megtisztula, s ekképen gyógyula meg. Volt is pedig olyan gyanó, hogy Kamuti Farkas nem maga, mert jó ura volt, hanem felesége az akkori vendégségben adatott volna be ételben avagy italban ártalmas eszközt, és az causalta volna az nyavalyát; de bizonyosan nem tudatott.

Ez udvarhoz adatásomnak is módja igen alkalmatlanul lön, mert ugy vagyom, egy Morgondai Gáspár nevű öreg legény szolgáját rendelte ugyan az atyám mellém, ki inspectorom legyen, mely azután is sok esztendeig szolgálván, fogarasi főporkolábságra promovealtam, fiaiban magam kettőt, harmadikat Kemény Simon udvarában neveltettem s tartottam; de az nem lakhatott mellettem, csak néha néha látott. Commendált pedig az atyám singulariter egy Görög András nevű akkori főgyalogkapitánynak, ki vitéz, igen kemény, de erkölcsös drabont-

ember vala, s részeges is, másik Páris Pál, ki is vitéz ember, udvari tréfás, de fajtalan ember vala, ki felől oda hátrébb is van emlékezet.

Meggyógyulása után azért az fejedelemnek Váradról megindulánk az hadakkal, és az Tiszán által kelénk Löknél; az mely nap az Tisza mellé érkezénk, tréfáson járt vala Vitéz György fő ember atyánkfia, mert Debreczentől is elindulánk az vizetlenség miatt egy végtében szinte Tiszáig kelletvén mennünk.

Ő jó erős moldvai kék paripáján virradtig mind ugy ment, hogy két lábain az oldalnyüg rajta volt, az tudatlan lovásza ugy adta alája, le nem vévén, magának is szemei homályosok valának; panaszolkodott az utban főember társainak, hogy nem tudja, mi lelte lovát, csötöl botol alatta, ki azelőtt ép és jó lábos ló volt. Az végházak között azért felmenvén előljáró mezei hadai, akkor is az feljebb is említett Horvát Istvánnal oda elő levén, midőn az Fejérhegyen által feles német praesidiumot indítottak volna, hogy Nagyszombat városát azzal muniálnák, azokra tanálván Horváth István, ellenkezéssel tartoztatta, de nem ruinálhatta, mert nagyubb részént gyalog muskétás volt, azok is mindazáltal nem állhatván, sem mezőben az menetelt is nem continuálhatván tovább, noha már közel voltak az városhoz, egy templumhoz szorultanak, melynek körkerítése vala, ott oltalmazták magokat, az Horváth István hada körülötte csirippolt, de semmit nem tehetett neki. Meghozván hírént az fejedelemnek még az Vágvizen innen létünkben, éjjel indula sietséggel, virradtig menvén, más nap oda érént, ugy is az lovas haddal semmit nem árthatánk vala nekik, hanem ha gyalog szállva igen nagy veszedelemmel ostromlottuk volna meg, melyet károsnak esmervén az fejedelem, csak oltalmaztatá kimeneteltől őket, addig miglen az gyalogság és lövészerszám elérkezék.

Kezdvén azért lötetni, az miatt is, de mind élésekre, s porok, golyóbisokra nézve, vevék eszekben, nem tarthatnák sokáig, fejér zászló jeleket tőnek ki, és accordálának ugy, hogy fegyvereket, zászlójakat lerakván, az ki el akarna menni, szabad lenne; de nagyubb része az fejedelem fizetésére álla; az volt első kezdeti az Bethlen Gábor német gyaloginak tartásának, azután többültön többült; annak maradéka még az az regiment, mely Alvinczen szokott vala quartirozni, az hová telepítette vala Bethlen Gábor az onnan feljül hozott uj keresztény német mester embereket is, kik eddig fennvadnak.

Bethlen Gábor második hadjárata.

Udvarhoz állásom, és annak első intradája mint lött, ide előbb megjelentetem; mindazáltal ezt is el nem felejtetem, hogy első intradában Váradon ellopák általvetőmet minden fejér ruhámmal, költségecskémnek is jobb részét, mert nem volt egy szolgám is, avagy csak inaskám is, magamnak fejedelem körül kellett forganom; melyet az mint azután de haszontalanul az mint megtudtam, egy Nagy Péter nevű udvari katona kerített volt el, ki azután Monostoron lakék s hala meg is: jádзи ember vala; mentémet is egy Nagy András ajtónálló ellopta vala, azt váltságon adá vissza; minden hálószerszámom egy fejér velence s egy köpönyeg volt, sok rétbén fogtam azt össze keskeny ágynak, hogy valamivel puhább lenne. Azonban két agarakat biza reám az fejedelem, igen kedves ebeit, Hóka és Kormos nevűeket, kiket Komis Zsigmond adott vala, azután többeket is, annyéra, hogy volt néha hat hét, egyszer nyolc agarai az fejedelemnek gondviselésem alatt, mivel tudta szegény fejedelem, hogy igen vadász ember az apám, s én is igen szerettem az ebeket; az volt az baj, szolgám nem volt, hanem az ebek prebendájára vöttem mellém egy Horvát Szabó János nevű legényt, ki Fogarasban telepedék azután; de az említett két agaraknak mindenkor magam adtam ennyiek, akkori időben én nem szégyenlettem, mint mostani némely csak közember gyermekéből álló inasok is. Mikor helyben voltunk, házseprés, tüzrakás, és mivel gyalog árnyékszéket hordoztak vele, annak kiöntését, tisztítását, haragudtam, veszekedtem, egy Pap András nevű inastársomra, ki szegény legény gyermeke volt, csak hogy atyja az fejedelmet uraságában szolgálta, s meghalván, árva fiát azért tartotta, midőn ki kellett öntenünk, ottan-ottan elokádtá magát. Vala pedig ily rendtartás is: hogy néhány főemberek s urak gyermekiből álló inasit maga lovain merő páncéloson, azon feljül páncélszorító veres virágos bársony zubbón, avagy szorító mentécske könyökbe vak, szkófiummal varrott bársonyos tegzesen, szkófiummal varrott nuszttal prémezett bársony sivegesen jártatta ; mert igen csinos, és királyi pompás módos magaviseelő fejedelem levén, ahöz képest udvart is csinost tart vala.

Engemet is olyanformán jártattak; nehéz járó lovon az szerszám igen megvert, fárasztott, annyéra elbágyadtam néha, hogy midőn az készülőt verni kezdték, oly nehezen esett, mintha engem is vertek volna. Meg is betegesedtem vala hideg-

leléssel egy ideig. Nem lévén pedig szabad az fejedelem lovain széljel járnunk, hanem csak maga körül, ezen felmenő utunkban szökve elmenék csatára az fenn említett szolgámnak Morgondai Gáspárnak egyik paripáján katonákkal, mert vala vezetőken is egy lova; ott kicsinben mulék, hogy el nem lövének, melyen nem kevésbé szeppent vala meg az atyám szolgája is, melyet az fejedelem megtudván, mivel nem régi szolgálta is voltam, ekkor elsőben csak pironogatás esék rajtam. Ez volt első próbám az katonai játékban.

Az mint feljebb irám, midőn az nagyszombati város mellett levő templumban szoritatott németekre indulnánk éjjel, ekkor is másodsor ugyan az szolgálta lován előljáróban ellopám magamat, ott nyorgoldozván többekkel az templum körül, alig maradék, el nem lövének muskétával, mellettem levő katona lován esék. Elérkezvén az fejedelem és ezt is megtudván, akkor kicsinben mulatám el az ütögetést magam is, de az szolgálta is megigirték, ha többször lovat ad alám; nem is adhatta, mert ottan hamar ellopák azt az jobbik paripáját, azon szegénységben is megmaradott kevés pénzemen ugyan mást szerettem vala neki.

Itt az fejedelem nagy magnanimitása tetszék meg és resolutussága, mert oda érkezvén sátorát az hol felvonák, ebédhez ülvén, sátorán néhány muskéta golyóbis járt által; sokan tanácslották, félbenhagyná, hogy tovább költöztetnék, de csak contemnáló; tul maga sátorán Petneházi István híres vitéz urember satora lévén, azon ebéd felett asztaláruul egy cipót elsodrott muskéta golyóbis, de embert nem sértett.

Véget érven azért azon németek dolgában, és maga beszállván Nagyszombat városában, az derék hadak pedig az város körül, Kornis Zsigmondot, ki maga után főgenerálisa vala az egész hadaknak, és Horvát Istvánt mezei generálisát egy része hadával általküldé az Fejérhegyen Morvára, az kik szemben tanálkozván császár armadájával, kinek az említett és már ruináltatott hadnak nyomán kellett volna jüni Nagyszombat felé, kezdettek rajtok kapdosni derekason, melyet eszében vevén az ellenség, hogy nem volna bátorságos mezőre, Fejérhegyre fogni, szekérsánczban vevén magát, defensive fordult és ballagott az Morva vize mellett alá Hodolin felé, és oda közel megágazván az viz, szállott az két viz közzé, kisírvén rajtok-kapdosással, az magyar hadak nem árthattak derekast neki. Ezt az fejedelemnek értésére adván, maga is indula Szombatból az derék hadakkal előljárójának segítségére. Érkeztek vala pedig

segítségére feles török hadak is, kiknek szerdárjok egy Szárhos Ibrahim passa vala, bosznai passa.

Ekkor rajtam ilyen dolog esék: hogy afféle állapothoz tudatlan levén, mivel az szó ugy volt, hogy egy hét alatt való késedelemnél több oda nem lenne, visszajünénk Szombatba. Én is az ellopottak után az mi fejéruhanemüecskét szerzettem vala, ott hagyám, s amoda talám három holnapig lakván, mulatván, igen megvettesedtem vala; azelőtt nem tudtam, mit tegyen azféle, ha mikor igen néha mosathattam, akkor az Feneki ingének melyet hínak, vöttem reám, azaz mezitelen testre az dolmányt és nadrágot. Vök az kótyavetyén igen szép lepedőt, hogy abból csináltassak; meglátván Nemes Tamás, ki akkor főkonyhamester vala, kíváná tőlem pénzen, s ajándékon adám, mert barátságára szükségem vala; azután majd fottán az dolognak ismét valami temérdek gyolcsot Szakóczára küldvén be, valami ottvaló asszonyok nem tudván az magyar formát, minthogy az németek gatyát nem, inget hosszat, szük ujjut viselnek, oly szoros gatyát csinálának, alig ülhettem lóra benne, de csak meg kellett lenni; inget is alkalmatlant; így tisztulék az mint lehete az szóke marháktól.

Mikor azért közelítettünk volna az Morva vize felé, megszállván az fejedelem táborostól, ebédje felett érkezék hir Kornis Zsigmond és Horvát István generálisoktól, hogy az ellenség megértette volna az fejedelem jüvetelit, és az Morvának innesző ágán levő hidat elégetvén, megindult és Hodolinhoz kezdene általköltözni. Ebédjét azért elhagyván az fejedelem, mindjárt dobot üttete, és indula maga csak körülötte levő udvarnéppel, miglen az több hadak érkeznének; érkezvén az vizpartra, az hidon által nem mehete, azonban az moldvai havasalji hadat, mely állott circiter 4000 emberből, parancsolá általköltözni, az magyar hadakat felült seregekben tartván, kiknek szpatárjok egy Mihuly szpatár havasalji természetes ember, de rosz vitéz vala; révet tanálának ugyan roszat, de kimenő partja igen nehéz vala, az ki mint kimászhatott azon, mentek mentek az kurtányok, kevés kinek tegze meg nem merült, az említett szpatár csak az viz közt állván onnan hajdagatott; az fejedelem az vizpartról eléggé pirongatta de heában, nem mene által. Magyarok pedig seregestől nem bocsáttattak, hanem csak szállangolók mentek valahányan. Az fejedelem étkeinek borsolója jó nemes ember, vitéz ember Teke Sándor itt vesze el; az németség többire békével általköltözék, mert az magyar hadnak igen alkalmatlan szoros berkes helye vala az két viz között.

Itt nekem is harmadik próbám így esék. Sok kérésemre az sógorom Szalánczi János, kivel jegyben volt az hugom Erzsébet, adá alám egy jó erős deres paripáját, kin ellopván magamat, akadék Fekete Lőrincz hadabeli jó lengyel és egyéb nemből álló néhány katonáira. Ez Fekete Lőrincz noha magyar nemzet, de Lengyelországban lakván, nevedekvén sok időkig, más egy igen vitéz Fekete István nevü magyarról kiváltképen híresedett volt el: mely Fekete István az fennemlitett időben, midőn Bethlen Gábor Szkender passával Moldváig az lengyelek ellen való expeditiokor ment volt, de megbékéltette volt őket, ez akkor szökve ment volt Lengyelországban, mert sok csintalansági voltak, sokat el is szenyvedett az fejedelem neki, mint jó katonának, de már megesett volna. Ez Fekete István cselekedett csudálkozásra méltó vitézségeket Hutinnál, midőn Oszmány török császár lengyelek ellen ment volt, kiről leszen hátrébb emlékezet. Az említett Fekete Lőrincz maga is, jó böcsületes, és nem is båtortalan, de igen magas termetes ember vala; azután Erdélybe telepedék Somborra, jeles gyermeki is vadnak. Ezzel jüttek vala ki valami háromszázig való lengyel, és oda be hadakban forgott, lakott horvát, rác, s közöslég többire lengyellé vált magyarok is, vitéz legények, jó fegyveresek, paripások, köntösösök, fejedelem fizetésére. Ezfélekekhez akadván én is, általvergödvén az Morva szakadékján vesződtünk, ellenkeztünk, tartoztattuk volna az ellenség menetelit; de az erdős berek közzül sűröven lövén nem árthattunk, azok bennünk sok károkat tőnek, s elmenének. Én akkor is csaknem odaveszék, melyet is az fejedelem megtudván, az sógoromat is eltilták és mindeneket, hogy lovat alám ne adnának ; és így ez expeditio alatt külömben nem járhattam széljel hanem csak fejedelem körül.

Az ellenség annakokáért szorula Hodolin vára és várasa alatt az Morva vize mellé, besánczolván magát az mező felől igen erős sánczczal, más felől az vár és viz levén erőssége, az fejedelem is az derék Morva vizén hidat köttete által, és általköltöztvén, obsideálá az sánczban szorult német armádáját császárnak, kinek generálja vala Hieronymus Carafa conte de Monte Nigro, de közönségesen csak general Nigronnak neveztetett. Sok nagy nemzetü urak és officérek valának vele; és mivel az ellenség harcztot mezőn nem ada, megostromlani pedig az erős sánczban az igen tüzes népet, kinek lovasa kevesebb, gyalogja négyszerte is több, azért igen veszedelmes vala noha az fejedelem tettette mintha akarná; de az török hadat is

semmiképen az Morva vizén által nem szállíthatá, annakokáért csak erős obsidióban tartók az ellenséget circiter három holnapig, annyéra, hogy élésből is megfogyotkozának, mert noha az említett várból igen táplálák, de az sok nép megemészte; ha sánczból répara, káposztára, vagy valami egyéb élés-kapásra kijött, azt mindjárt vagy elfogták vagy levágták; lövészerszámokkal is igen vesztegettette az fejedelem őket, az mellett éjjel s nappal nyughatatlankodtatta, melyet nem állhatván, tractára vevék az dolgot: levén mediátor abban akkori palatinus Turzó Szaniszló, melyre az fejedelemnek is reá kelle lépni ily okokból. 1. Mert az idő is elhidegedék, az mezőben lakást nem szenvedé. Másodikból, mert az törököt sem általszállásra, sem annál inkább ostromra nem veheté, sőt mivel ordinarie ők szent Demeter nap után táborozni nem szoktak, az szerdárnak is sátorát nyakában vágák. 3. Mert az magyar hadak is megunatkozván, s nem annyéra megfáradván, mint megtöltözvén prédával, igen kezdetek vala zugolódni és békételenkedni; ki miatt hallottam felette nagy busulással szegény fejedelemnek szájából: csak az egy uttal Isten engedné boldog végét dolgának, soha többé, szidva mondotta, az ilyen s ilyen nemzeteivel derék dologhoz nem kezdene. 4. Mert immár elvesztegetvén nagy darab földig az élést igen messzimen kell vala zsákmányolni, mely mind igen fáradságos s mind pedig nem is bátorságos vala, ha az hadnak zsákmányra létele alatt, kit rendesen bentartani nehéz vala, az ellenség vagy Bécs felé, vagy táborunkra indult volna. Meg kelle azért békéleni, és induciákat csinálának az tractának végéig, s az obsidio solváltaték, az ellenség elbocsátaték, kinek éhség, fegyver miatt sok ha negyedrészre maradt vala, kikkel az fejedelem szemben lőn, és ez obsidio alkalmatosságával s az szembelétellel történének ilyen nevezetes dolgok:

1. Hogy midőn az general Nigron mellette levő sok nagy emberekkel, officérekkel az szemben létele az sánczból kijött volna, az fejedelem is sok szinnéppel az hagyott közhelyre közelítettek volna, igen frissen öltözvén levén mind maga s mind lova tollason, tetteté, mintha az lóról leszállani akarna ő is, melyet az német generál is cselekedni akarván, lováról leszálla, az fejedelem pedig lova hátán marada, s amaz confundáltatván, mind az splendort látván, s mind pedig az alatt számtalan trombiták harsogási, nagy lövések, körülálló szinnépek látatván s hallatván, gyalog marada s úgy foga kezét az fejedelemmel, s köszönté; mely miatt császár s az tanács s

egész udvar előtt igen nagy disgratiában esék Nigron, hogy császár reputációját szemei előtt viselni nem tudta, kinek képét az armádában viselte, és az generálságtól is priváltaték, kit azután láttam magam is Bécsbe: ott tekergett, büszkelt egy szép frauczimer után, az ki elhiszem adományáért, az mi jó szócskát adott s kedveskedett neki, mert egyébiránt rut, fekete, himlőhelyes és vén ember is vala, és így csak azon despectusban marada haláláig.

2. Kimenvén az táborról az fejedelem csakhamar odaszállásunk után, hogy az sánczot contemplálná, midőn egy helybe megállapodék az körülötte levőknek megoszlását parancsolá ugyan hogy az csoporthoz álgyuval, toroczkkal ne irányozhatnának; mindazáltal egynéhányan nem messze levén körülötte, csak azelőtt harmad nappal Holics nevű várat megadván annak kapitánya, elbocsátaték, az fejedelemmel szemben levén, ki az sánczbeliekhez menvén, perspectiva által megnézte s esmerte az fejedelmet, s hozzá igazítván két taraczkokat, nem volt feljebb fél kopiáninál háta megett Fodor György nevű főember udvari szolgának, kinek viszont én állottam háta megett, lovát úgy lövék, hogy oldaláról az kardot első karikájánál, mentéjét, dolmányát elsodrá, és az lónak első lapoczkáján általszakasztá az golyóbis: más golyóbissal Huszár Péternek is lovát ellövék, ki akkor én rendem szerént való bejáró inas vala. Az fejedelmet sokat szolongaták uri rendek, de csak contemnálá, s így felele: Hol láttatok vagy hallottatok, jó uraim, hogy királyt vagy fejedelmet öreg lövő szerszámmal ellöttek volna? S ugyan nem hagyá szándékát mindazáltal, csak hogy abaköpenyeget, közönséges süveget vevén, abban kerülé, nézegeté meg az sánczot s tön dispositiókat.

3. Egy éjjel kiütvén az sánczból az ellenség, az honnat valami felemelt sáncztöltésből lőttek reájok, kicsinben mind az ott levő lövő szerszámokat el nem nyerék, ott hagyván Petendi nevű német tolmácsát az fejedelem, annak is fejét lőtték vala s meghala; de az táborról segíték meg őket.

4. Egy Farkas Gábor nevű mezei hadnagy csudálkozásra méltó vakmerőséggel egy éjjel öt vagy hat katonával az Morva vizén általusztatván az sánczra, ott néhány fejet vőttek, sebhettek, s annyi tüzes nép közül egynek elveszése nekül visszajüttek.

5. Ez sáncz körül lőtték vala farban Petki Istvánt, ki akkor étékfogó vala, mostan fejedelem hopmestere és csiki kapitán. Horvát Istvánt is ezen expeditio alatt, de nem az

sáncznál farban lőtték vala, Puskás János mezei kapitánt az-szerént.

6. Az ide előbb nevezett Páris Pál is, ki mintegy comissariusok vala az oláh hadaknak, minthogy ugyan oláh fi is volt, egy korban az sánczból ellenkezni kijűtt német rajtereket többekkel együtt megnyomván, és szinte az sánczban beüzvén annak kapuján, annyéra ment, hogy kezebeli tollas botját behajtotta egy német után az sánczba, belől sűrűséggel állván s lövén az számtalan muskétás, annyi lövés között is békével eljűve.

7. Az oda elébb dési harcznak alkalmatosságában említett Kamuti Balásnak az fejedelemmel lön ilyen tréfája, hogy az fejedelem begyűjtetvén az hadaknak főtisztviselőit, parancsolá nekik, hogy kiki alattok levőknek intimálná és inducálnák arra őket, hogy az ostromhoz gyalog szállanának az lovas hadak is, igirvén kinek-kinek rendi s állapotja szerént hópénzt, nemes-séget, s kinek egyéb kegyelmességét: és hogy az sáncznak árkában hányatandó vesszőnyalábokat is kötnének, ha ostromnak kellene lenni; melyre többek is ajánlván magokat, Balás is monda: Kész vagyok, mond, kegyelmes uram én is mind alattam levőknek intimálni (mert az erdélyi vármegyéknek ő vala akkor generálisok), s mind magam is gyalog szállani, csak egy dologból való könyörgésem van; felséged hallgassa meg. Felele az fejedelem: Mondja kegyelmed, meghalljuk. Balás monda: Még ifiu legén koromban, Egren laktomban erős hit-tel fogadtam vala, seregben léve, hidon menve, szélül nem járok; megvert futó hadban utól nem maradok; ostromra elől nem megyek. Ezeket ha lehet eltávoztatom: azért felséged is csak azt ne kívánja, hitemet megszegjem; jelen leszek én is valahol s nem is utól az ostromon, de elől egyáltaljában nem megyek. Értvén az fejedelem az tréfát, mind maga, mind több hallók sok neveltséggel mulattak; az fejedelem ily választ tön: Nem kénszeritjük, mond, kegyelmedet hiti megszegésére; hanem hagyjuk csak az maga emberségére. Ez noha tréfa, de olyan állapotokban valóban observálásra való dolgok.

8. Az fejedelem ily szerencsén is forga ekkor: hogy egy alkalmatosságban az Morva szakadékján levő hidon menvén által, az hid egy helyen megtanálván lyukadni, lovának lába besuhanván eldűle; vergődvén az fejedelem, nyakra főre az magas hidról leesék az vízben. Egy Szegedi István nevü kenyelfutója minden tartozás és cunctatio nélkül töstént ugrék utána és megragadá köntösét, s magát is segítvén neki, mind

ketten talpokra állának, mert nem vala nagyubb mélységé mint csak vállhegyig érő; azután többek is az part felől kerülve menének be, de az fejedelemnek nagy bátorsága látszék ez casusban is, mert semmi confusio és alteratio benne nem esmer teték; az kengyelfutót megnemesíté, örökséget és ahoz portiót conferált vala, azon kívül köntöst, pénzt és mindenképen holtáig jó ura lón. Sok vélekedés volt ez felől, rosز omennek magyarázván sokak; de azért Isten jó véget ada dolgának.

Ezek után az fejedelem Morvából az hadakkal visszafordula Nagyszombatban az Fejérhegyen által, hogy az tolvajok néhány helyeken ütötték meg az hadbelieket; nehul töttek is károkat, kiváltképen szekerekben. Szomolyánnak városában evék egy ebédet az fejedelem rettenetes kegyetlen hideg üdőben: az hadaknak sem beszállani, sem kerteket, sem gyümölcsfákat megégetni nem engedteték; kinn voltak addig, mig az fejedelem vendégtetett az várnak urától. Onnan Nagyszombatban menénk.

Ez Szomolyánban az vendégség alatt rajtam ily tréfa esék, hogy igen jó egy bokor vidra kesztyümet ellopák, mivel az fejedelem körül forgódván, letöttem vala az házban; olyan szörnyü hidegben valóban roszul esék.

Nagyszombatból az fejedelem az tractára követeket bocsáta, maga, udvari hadával és gyalogsággal az városban szálla, az több hadakat quartirul falukra rendelé. Az török és tatár hadal is aszerént akar vala, mert vala tatár is circiter két vagy három ezer: Haczikei passa vala előttök; begyüjtvén őket, eléggé intimálá, megvárnák végét az dolognak, mert az ellenség megértvén elmeneteleket, keményebb leszen az tractában; azok is szemben tetteték megmaradásokat, de kimenvén csak megindultak. Az fejedelem az Vág vizén lévő hidakat őriztette, hogy el ne bocsátatnának; de azok révet tanálván, az ebek csak elmennek; az fejedelem is alattomban hirt tevén, az magyar végházakban reájok gyülekezének, és Érsekujvár tájékján megvervén őket, sokat levágának, többek között az Kliszi béket is elfogák, ki igen deli ifiu legény vala. Azután mi is nem merészlénk sokáig Nagyszombatnál quartirozni; az élés is megszükülván, menénk Beszterczebányára, ott egy ideig levén, az erdélyi hadakat is nem tarthatá: el kelle bocsátani; azután maga is aláindula Kassára. Mely nap kiindulánk, valami igen nagy havasos erdőn kelletvén általmennünk, az sok szának, szekerek miatt oda rekedénk, és az havas közt az utban egyfelé is ki nem mehetvén az rettenetes hó miatt, ott hálánk; az feje-

delem paripán igen nagy veszélylyel, csak valahány magával kitörtetett falura. Más nap mi is onnan Rosemberkre, tizenhárom városokra sat., Kassára. Ez utban láttam, lován ülve megvötte az fullajtárt az hideg, halva esett le; az német czirkáló fennállva fagyott s holt meg. Kassán kitöltvén az telet, tavasszal bemenénk Erdélyben, mert azalatt az békesség is végben mene, és az csak az hét vármegye Kassával éltéig, Munkács, Tokaj, Ecsed maradának az fejedelemmél, ki summában, ki örökben; az mit elkaphatánk az bánya-városokon, pénz, ezüstöt, aranyat, rezet, azt elhozók.

Én reám öszön esvén az negyednapi hideglelés, noha mind stugnai, bajnóczi fürödőkben, váradiban is próbáltam, orvosságokkal is, de mind háborgatott nyolc holnapig: Erdélyben media megvágásával hagyta el. Erdélyben bemenvén helyben voltunk 1624-dik esztendőben, melyben én is töltöttem el tizenhetedik esztendőmet.

Bethlen Gábor második házassága

Anno 1625, midőn fordultam s jártam volna tizennyolczadik esztendőben, az mint reá emlékezem, vagy végin juniusnak vagy kezdetiben juliusnak inditá az fejedelem követül cancellariusát Kovacsoczki Istvánt, főkomornikját, igen kedves emberét és rokonságát is Mikó Ferencet, egy német kapitányát, ki az jagendorfi herczegtől Joannes Georgiustól maradtott vala, látott hallott, böcsületes vitéz embert s tanácsost is, egyszerűsmind Schultetus nevü doctorát. Az említett német kapitánynak neve Quad vala, kit több helyekre is jártatván az fejedelem, egykorban az svecziai királyhoz is Gustavus Adolphushoz, amaz igen hires vitéz királyhoz expediálván Lengyelországon által, akkori Zsigmond király arestáltatott vala, elvételvén az leveleket is; de felszakasztani nem merészlették, visszaküldték vala mind levelestől. Egy secretariusát is küldvén főkövetségen az fejedelemhez, igen nagy kevélyen jüve; az grádicsokon feljüvén, megpihenésért az audentiaajtó előtt akarván leültetni, megharaguvék, hogy ő nem ül erdélyi fejedelem ajtaja előtt, mondván és bevívén az hopmester az audentiára, ott is nagy zelussal és negédséggel süvegét feltevéen, az fejedelemmel kezde pántolódni, kin az fejedelem is commoveáltatván, s szokott álló helyében is meg nem állhatván, kemény szókkal felele; nem bizván végtére csak cancellariusra az tolmácsságot, ezen szókat mondá: Regem tuum honoro, sed non timeo nec curo,

rex enim tuus non est meus dominus, quoad titulum rex me major, sed minoris auctoritatis in Polonia, quam ego princeps in Transsilvania, neque in toto orbe est famosior. Ezeken kívül váloszok is lőnek, kin amaz is confundáltatván elbucsuzék, s alámene; ily gyalázatot ejtvén rajta az fejedelem is, hogy böcsülettel hintón solennitással hozták vala fel, s azt elvivék, nem adák alája, szerencséjével magának is lovat hoztak utána, azon minden solennitás nélkül bocsátaték alá. Ha él vala megis tronfolja vala Bethlen Gábor, kiről talán ide hátrébb fog lenni emlékezet.

Az fennemlitett német kapitán Quad, néhány esztendővel azután meghalván Fejérvárat, az fejedelemnek utja levén, engem hagyott vala hátra, és exenteráltattam, bélit kivétetvén: kinek büzi miatt az borbély ki vele bajlódott, megbetegedék s meghala; nekem is csinált vala valami alteratiót, de fő borral s erős aquavitával meggyőzém; teste megtartaték, mig az fejedelem visszajött, s tisztességesen temetteté, maga is jelenlevén, az fejérvári schola mellett levő kis templumban.

Az megirt követeket azért expediálá az fejedelem ily tanúsággal: hogy elsőben római császárhoz menjenek és meglátván kisebb leányát, neki feleségül, ha látják módját, szerezzék és kérjék: kit azután lengyel király Uladislus, Zsigmondnak nagyubb fia vött vala; ez sem vala igen szép de az nénje rutyabb: azt az fejedelem nem akarta, emezt amannak előtte nem adák. Az öregbiket azután vevé baváriai elector, maga hatvanhárom esztendőös korában, az menyasszony harminczhárom levén; mégis azután néhány gyermekek lőn, azt beszéllették, skorpióval hizlalt kappanokkal élt, talám abban volt valami virtus arra való. Hogy ha pedig az nem succedálna, onnan, császárnak is interpositiója által, mennének az brandenburgumi electornak Georgius Vilhelmusnak huga Catharina eljedsére. Simulált is szegény fejedelem az religio dolgában, hogy azzal is kedvességet és hitelt szerezhethne; ekkor csináltatá az fejérvári öreg templumban az uj predikáló széket, és akarja vala az orgonát is, de elmulván az házasság, el nem készülének azok is; religiojára nézve nem adák neki: noha más tisztességes szint csináltanak a dolognak. Bizony dolog, ha az házasságbeli szövetség végbenmehet vala, s hihettek volna egymásnak, jó fundamentummal török ellen való hadakozásban is egyveledni kész lőtt volna, kiben azután én is néhány utakat töttem, mint hátrébb megemlítetik.

Minthogy pedig nekem természeti hajlandóságom vala az

peregrináláshoz, az fejedelem felküldvén Bethlen Péter gróf öccsét, az öreg Bethlen Istvánnak kisebb fiát az imperiumban, Galliában, Rómában peregrinálni, azzal is én el akarok valamenni. El is készültem vala, de az szegény anyám, néném, atyám-fiai addig siránkoznak az atyámon, megváltoztaták; bizony dolog, ha elmehetek vala, el volt magamban titkoson tökélve, hogy mind Hispaniákat, Indiákat megjárjak, vissza ne jüjek együtt az gróffal; noha az grófnak nem használa az peregrinatio: corrupáltatván erkölce semmirekellő emberré lött vala, nem mint az bátyja ifiabb gróf Bethlen István, kit is oda fel mind academiákban tanitata, s mind peregrináltata az fejedelem, Pétert is az szerént; és mindenik mellett derekas jó emberek valának, de az öregbik igen virtuosus, mind okos mind bátor jó emberré vált vala, kár lőn igen ifiu korában meghalása váradi generálisságban; feleségül vötte vala Szécsi György leányát, Máriát, kit azután Kun István vőn, de elhagyá urát, harmadszor Vesselényi Ferencz mostani palatinus, gyermeke egyiktől sem lőn. Péter pedig vötte vala Illyésházy Gáspár leányát Katát; ennek sem lőn gyermeke. Elmaradván azért ez uttól, és imez alkalmatosság adatván, kéredzém az fejedelemtől, s igen örömet bocsáta, mert gyönyörködött igen abban, az mely hazafiában jó indulatot látott; bezzeg valóban apjok is volt, nemkülömben tanitván, oktátván szegény bennünket, mint jó atyafiait; látni, hallani örömet küldözött, segített maga költségén; ha mikor követségek érkeztek, annak hallgatásában adhibeált, néhai titkos követséget titkos helyekről halgattata közölünk némelyekkel. Igy azért örömet elbocsáta, hozzá készite, segite és instruála is mit lássak, mire vigyázzak abban az állapotban, noha én csak gyermek valék. Sok utakat és országokat jártam, nagyubb részént mind az fejedelem költségén; mindazáltal soha az oda járásomnak ideje alatt is fizetésem el nem tartatott, hanem szinte ugy kiadatott szolgálaim kezekhez, mintha honn löttem volna.

Felmenvén azért, császárt valami pestilentia miatt Bécsben nem, hanem találók Németujhelyben, az hol öt hétig lakánk. Itt nagy bajom lőn; mert nem levén több egy paripámnál, az menő utunkban meg is turósodék, ott helyben meg is kehesedék; orvosoltatván csaknem meghala, mindazáltal szerencsémre meggyógyula, és ugyan megjárá azon hosszu utat; vezetékem nem volt, mert az mint lehetett, kevesebb lóval kellett csak mennünk az költéskémelésért. Nem succedálván azért az leánykérés, onnan megindulánk Bécs felé, s Morvára, Szile-

ziára, Lusátia, Vandalia szélin által Marchiában az elector lakóhelyére Berolinumban, utunkat dirigálván Olomuczra, Nikes-purgra, Braszlóra, és több nevezetes városokra.

Bécsben érkezvén, engemet vendégségbe hiva Hofkirker nevü urember igen böcsületes vén ember, ki Erdélyben is lakék, midőn exulálták vala őket, sok morvai, sleziai csehországi herczeg és urembereket, császár ellen való rebellionak idején; ott mind az atyámmal esmeretes levén, sok jóakarattját is vevén, magamat is esmervén, igen nagy szeretettel láta s vendégle, levén kettő de kiváltképen az kisebbik igen igen szép leánya, kivel is gazdálkodtatván, köszöntettetvén, mint afféle ifiúságbeli nyalkaságban én is örömet mulattam. Azonban az követ urak megindultanak; hiremmé levén, én is elbucsuzám s menék, és az bécsi hidakon, melyek az Dunán vadnak, érem el az urakat; szolgálóm elől elballagván, tanálkoztanak az hid végén valami arczczal jüvő szekeres horvát emberekre, kikkel veszekedvén többekkel együtt az én borittas szolgálóm is, az urak ott az hidon levonyatván, jól megverték, ki felülvén lovára nagy haraggal, szitkozódással, részegen elrugaskodott, esküvén, hogy tovább nem jü velem az vereség miatt; kit akkor én magam eszemben sem vettem; egykorban értésemre adván, voltam igen nagy busulásban, mert szolgálóm is az egynél több nem vala, olyan utamban, költségem is fejár ruhanemü eszközömmel turbában lova farán levén, elmaradása nagy alkalmatlanságomra vala; utánmenvén azért, sok idő mulva, keresésem, kiáltozásom után egy erdőről jüve elé, s nagy bajjal beszélém le furiáját az hitván embernek.

Az fennemlitett Ujhelyben szoktak csinálni igen jó szablya és hegyes törvasakat. Én is csináltatván néhányat, többi között egy kardvasat foka felől darabig aranynyal megverettem vala, nevemet, esztendőszámot és ez sententiát verettem vala reá: *Honestum pro patria mori*; mert még gyermeki állapotomban is buzgottam az hazának és az böcsületnek szeretetivel; mely kardom viselése mellett minden böcsületet, jó hirt-nevet Isten segedelme után szerzettem s kerestem vala, szerencsésen viselvén és tisztességesen sok jó s gonosz állapotokban mind- eddig; hanem ez mostani boldogtalan hadban [1657. évi lengyel hadjáratban] vesze velem együtt. Így, és eddig volt határa az jó Isten tetszésének.

Az feljebb irt móddal mig szolgálóm előkeresésében mulatoz- nám, azalatt az követ urak messzére haladtak, kiknek nyomokat követém az mennyiben lehetett, mint olyan országos uton sok

jüvő-menő embereknek nyomok miatt, legnagyobb nehézség lévén az nyelvnek nem tudása. Egykorban elestveledém egy falunál, az hol akarám keresni az papházat, avagy scholát templumhoz közel, hogy deákul kérdezkedném; melyet látva az falubeliek, hogy nyelvet nem tudva, csak másodmagammal szélvezdek ott, köntösömről is esmervén és lovaink szerszámáról, fegyverünkről, magyarnak lenni, egyébiránt is azelőtt nem sok idővel azon az földön pusztítván az magyarság, igen rosz affectussal lévén hozzájuk, kezdenek gyülekezni dorongokkal, fesszékkal. Eszemben vevén rosz szándékjokat, kirugaszkodám közzülök által az falun, azonban elsütétedék az idő, az utból kitérek kevésse, akarván kopározatni paripáinkat, míglen megvirradna; hagyám szolgáltnak, vigyázva lenne ő is, én is lovamnak fékeszárát kezemben tartván, egykorban lovam kezdé fülelni, vigyázni; én is ahhoz képest hallgatózni. Tehát feles emberek jüttek ki az faluról utánunk; hihető, megfogásra, ha ölésre nem is; felköltvén szolgálmat, lovakra ragadozánk és elszaladánk; és másutt leszállván virradánk meg. Voltam felette nagy busulásban, utánok menni az követeknek nem tudtam, kérdezkedni sem tudhattam, nyelveken nem értvén; visszapironkodnom hazámban halálnál nehezebbnek tartottam az gyalázatjára nézve; resolválám magamat, hogy valamint járok, de vissza nem térek. Elfogván azért iránzásképen egy uton, vün egy mezővárosocskára, holott bemenvén, az utczában láték kovács-mühelt, és abban mívelő kovácsot; noha nem vala szükségem reá, mindazáltal két patkáját lovamnak levonyatni hagyám, és ujólag patkoltatni. Szolgálmat ott hagyván, magam gyalog elmenék az templum felé, s ott az pap házát feltanálám; bemenvén, hát tanulóházában van az pap, catholicus, azzal deákul beszédben ereszkedém és az magyar követek felől tudakozám, az ki mondá, hogy hallotta elmenteleket, de nem azon váras felé, hanem más uton mentenek Nikespurk felé; mindazáltal igen mostoha módon kezdé beszélni az erdélyi magyarok és Bethlen Gábor felől; nem is csuda: mert azon várason is megteszik vala az pusztítás; én is simulálám magamat császár magyar cancellarius Sennyei István szolgáltnak és az követek után küldetettnek lenni, melyhez képest jó kedvvel lön hozzám az pap, s ígíre kalauzt valamely faluig, ebédet is készítete; és így lovaimat is oda hozatám az patkolás után, Isten fizesse az jábornak, jóltarta; egy inasát ló farára ültetvén, egy faluig utat mutattata, azon inas ott egy igen jó gyalog kalauzt szerze fizetésemért, az ki szinte Nikes-

purkig vezete, ott érem az követeket. Az Uristen így vezérle, oltalmaz mind az veszedelemtől s mind gyalázattól; kiért buzgóságosan is könyörgöttem, azszerént adtam hálákat is ő feliségének. Ez helyben lakik vala az morvai cardinál de Tristein nevü kisded vén ember, az ki igen nagy böcsülettel látott s vendéglett is.

Innen elmenvén Slesián által Lusatiában egy városba, kinek nevéről elfelejtkeztem, mind pedig possessorának nevéről, nagy ember ugyan, herczegi ember vala, igen nagy böcsülettel láta, vendégle; felvitetvén hintókon, elsőben istálójában vün, holott hatalmas szép lovait igen szép csinossággal tartottakat mutogatá; onnan gyönyörűséges szép kerteit, mind virágos, fáczános és vadkerteit sétáltatá; azután szép agarait, madarait; azután vün fel igen frissen épült s öltöztetett házaiban, holott kevéssé levén s beszélgetvén, azalatt az ebéd elkészült; s elfogtak, kivivén ebédlő palotájában, kijüvének édes anyja, tisztos öregember, felesége, igen szép ifiu asszony, három hugai, igen szépek s frissek, kijüvének és velünk asztalhoz ülének, s igen böcsülettel, pompáson és gazdagon vendégle bennünket.

Itt láttunk mi magyarok elsőben olyan asszonyemberi öltözetet, hogy mellyek mezitelen, kinyitva legyenek, mellyekre ittas is és egyébiránt is igen venereus ember az szegény Mikó Ferencz sokat ácsorga, de csak száraz koresomája lön. Ő szegény minden szépet igen örömet szeretett volna, de őtet nem; mert az Isten ostora volt rajta, hogy szerelmes szivet adott volt beléje s ahoz rut termetet, mert kisded, igen szörben borult, szőke, igen kék szemei valának, egyébiránt pedig is religiójában névvel unitárius, de valósággal semmi religióju ember vala. Az pápistában az purgatoriumat és czeremóniákat javallotta; zsidóságból az szombatot; kiből egyet, kiből mást, és az millenárius időket hitte, s voltak szegénynek sok superstitiói, de ez világ szerént igen értelmes, elmés, expertus, jó bátorságu, familiárius, jó hazafia, nekem vérszerént is atyámfia, egyébiránt is igen singuláris jóakaróm vala.

Midőn Marchiában érkeztünk volna, meghallván hogy az elector nem volna residentijában, hanem más házaiban mulatozásban, az két fő követ ur között hasonlás és sok contentio lön ugyan gyűlölségesen, ki miatt egész napot is helyben mulatánk el, egyik azt állatván, hogy egyenest menjünk ad locum residentiae, másikat, hogy az hol az elector volna; praevaleálván az első, arra indulánk, kire volt az electornak vigyáztatása, s haza

jött, és igen nagy pompával excipiáltánk, és az várban szállítatánk, berolinumi lakó helyében az Sprea vize mellé.

Itt ilyen dolog esett: hogy midőn első audientiára mennénk, Mikó Ferencnek süvegéből az darutollakat az szél leveté, noha felvövek ugyan, de talám ugyan rossz omenje lőn az jüvendő dolgoknak. Köszöntvén mind az electort, mind pedig az odahátra említett Fridericus cseh királynak egy testvér öcscsét, kit is az elector tartott, exul levén, és egy fejedelem bátyját is az electornak, azután az fejedelmi asszonyokat és leányokat, ott lévén anyja is Fridericusnak, azután az dologban eljáránk és eljedszök az elector hugát Catharinát, s jó ideig ott megnyugván, haza fordulánk. Ez elector nekem is igen szép aranylánczot ajándékozott vala, maga képére vert öreg arany függvén rajta.

Ez házasságra az fejedelmet vivé kiváltképen az ok: mivel igen méltóság- és nagy hírt nevet szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógorság által, mind méltóságát, hírét nevét, s mind birodalmát terjeszthetné, s erősödhetnék állapotjában; és az mint hátrább is irám: ha római császárral való szövetsége végbenmehet vala, igen szomjuhozza vala az pogányság ellen való hadakozást, noha külsőképen igen szinezett, és kereste kedveket; de az nem succedálván, az brandenburgumi házban házasodni, mind az electorokért, levén atyafiságosok, többek is nemcsak az brandenburgumi, de leginkább az svecziai akkori híres hadakozó királyért Gustavus Adolphusért, kinek felesége is azon házból való vala.

Haza érkezvén azért ez utból, az fejedelem az követ urakat sok kegyelmességgel látá, engemet is azon gyermeki többire mint ifiui állapotomban, tizennyolcz esztendőben jártomban, fő innyaadóvá téve. Tíz lóra fizetést, azon kívül személypénzt rendele.

Expediála azért újebben az eljedszett fejedelemasszony aláhozására az pactumok szerént, mely végezések közt dotalitiumpjában az fejedelemasszonynak Fogarast, Munkácsot, Tokajt bizonyos summákban, melyekben maga is az fejedelem birta, felküldvén azokról való diplomát is azon követektől; azok pedig valának: Rákóczi György, az öregbik, ki fejedelem képét repraesentálta az solennitásban, és mind az juramentumot deponálta, s mind az matrimoniumnak külső árnyékát véghez vitte az fejedelemasszonynyal ágyra kevés ideig ülésekkel. Követek esmét Károlyi Mihály, Mikó Ferencz, Kassai István,

ezek és velek több főemberek, urfiak felesen és pompáson menének. Termináltaték Kassára érkezések, és az lakodalmi solennitásnak napja mense febr., die .... 1626. Melynek előtte az fejedelem is jó idővel kimene Kassára igen nagy készüllettel, de az napra el nem érkezének, mert az utban az fejedelmi kisasszony megbetegedett himlővel, egyéb testén sűrővel, de ábrázatján alig csak tíz szem himlő is ha költ, oltalmazván orvosságokkal is. Ez utra el nem mentem vala én az urakkal: hanem meghozván az menyasszony betegségének hírét, s azon az fejedelem igen megszorodván, sietséggel expediála engemet elejben oly reménséggel, hogy nem levén talám oly derekas az nyavalya, Magyarországbán Rosomberk tájékján fognám előltalálni. Instruála szegény, hogy szorgalmatosan megvigyáznám, az mint már azelőtt is láttam vala, ha az betegség valami megvesztegetést ábrázatjában nem csinált-e? Megindulék azért csak másod magammal postán; de az postalovaknak szűk volta miatt el kelle hagynom Lócse tájékján, és csak egyedül sietve continuálám az utat. Esék ez útban ily dolog rajtam: hogy indultam vala meg tatár nyeregben, melyet nem tudtam azelőtt, hogy hosszas és szünetlen való postálkodásra olyan igen alkalmatlan legyen; mely engemet annyéra megrontott vala, hogy ha még csak egy nap kellett volna continuálnom, lehetetlen vala, hogy megnaplanom, nyugodnom nem kellett volna, egy vagy két napokon s éjtszakákon is. Szerencsémre azért Szent Miklós nevű falun tul, holott egyik postahely vagyon, tanálkozám szemben Petki Istvánnal, ki is postán az fejedelemasszonytól jű vala, kitől megértém, hogy szinte Sléziában fognám találni az fejedelemasszonyt; melyhez képest nem jelentvén okát, hanem tettetém azt: szép új tatár nyergemet, mely feles pénzt érne, károsnak tartanám olyan bizonytalan útra vinnem, mivel az posták utjából ki kelletik térnem, történhetik, lovat nem kaphatván, gyalogjárással kell toldanom, s nyergemet el is kell hadnom; bajos is volna az nyergelésnek változtatásban, igen rut fergeteges idő is levén; hanem mivel az szokás szerént szemben tanálkozván az két posták, csak egymás lovára kellene ülnönk, azért ő az én alattam való lóra ülven, vigye el nyergemet és azon levő minden szerszámokat, én is az övét, ki csak paraszt, de jó ülésű katonanyereg vala. Ezen megegyezvén, én ugyan megújulék, hogy azon nyeretget kaphatám, ő pedig sokszor panaszolkodott, s tréfánk szép volt felőle, alig vihetvén véghez az utat Kassáig.

Én azért elmenvén, és Rosomberken tul elválván az posták

utjáról Sztreczen Bugyatin felé, és az Jablonka havasán általlenne mennem, mely útban igen nagy bajjal tudtam pénzzel fogadni, de igen rossz lovakat, úgy hogy egyébiránt gyalog jártam többet mellette, hanem csak az az hasznom, hogy az nyergét hátán vitte és vizeken általvitt hátán az rossz ló; egyébiránt igen szaporátlan volt járásom, csak valamint az eke vagy szekér előtt szokott járnai az rossz ló, csak azszerént lépdegelt. Két dologban igen szerencsén forga életem. Egyikben, hogy Kisicza nevű igen sebes folyó vizen, sok helyeken kellett általkellenem, kinek áradása levén, néhány helyen alig maradt el nem dültötte alattam az rossz lovat. Végre szinte az utolsó révén el is csapa forgatván lovastól, szerencsémre az part mellett levén szinte, mind lovam, magam, lábba kapánk, s kimenvén vezetém az hitván lovat ki fékemlejnëél fogva, s ottan közel levő faluban szárazkodám, és az mi rosszul tudtam, intve s szólva az tótokkal, más lovat alkuvám és kalauzt is, hozának pedig hasonló rossz lovat. Megszárazkodván azért, akarék keveset alunni; úgy is tudván az tótok hogy aluszom, az mint érthetém, igen rossz szándékkal lönek, hogy az utban rajtam ejtene valamit az kisíró, látván egyedül s csinos köntösben karddal, lódinggal lételemet; mely miatt kimene szememből az álom, és noha félve, mindazáltal az böcsülettől izgattatva, ugyanazon éjjel elindulék, mert csak sütét estve érkeztem vala oda. Az kisíró egy nagy erős tót volt kalauzom, nagy hosszonyelű fejsze kezében, az ló mellett én is gyalog mentem, ő is gyalog volt; örömet néhány-szor hátam megé maradtott volna jüve. Én is vevém eszemben, az ló fékit adám kezében, s elöttem az lovat vezettem vele, s magam utána mendegeltem.

Jutván azért az Jablonka havására, tehát az passust császár praesidiumja őrzötte, sánczok levén az tetején, az utakon strázsájok; azon éjjel az strázsára juték, holott arestálának, és az sánczhoz vivén, tanálkozék az officérek között deákul tudó, s megbeszélvén járásomat, nem hívének külömben, hanem arestum alatt kisírének mind tót kalauzostól, s vínék az havasnak tulsó aljabeli ugyan Jablonka nevű varasban, ki az havasról neveztetik, az holott volt dereka az praesidiumnak és kapitánjok is; mig oda érénk nagyon megvirrada, s ime tehát az kapitán megesmere, s én is ötöt, mert azelőtt is az követekkel azon jüvén alá, megesmerkedtem s ittam is volt vele; és így Isten megoltalmazza az második nyavalyától is. Böcsülettel láta az kapitán, jól tartta, s jó lovat is adata alám, és kisírésnek színe alatt négy lovas német rajterrel vezetette szinte Thessen nevű városig

Sziléziában, holott tanálám az fejedelemasszonyt az vele levő comitivával és magyar urakkal, kik örömmel látának. Az fejedelemasszonynyal szemben levén, köszöntvén tolmács által, neki szóló fejedelem levelét is megadám, s harmad napig megnyugován, expediáltatám azon uton vissza; utánam az fejedelemasszony is harmad vagy negyed nappal megindult, mert immár jól megkönnyebbedett volt, és engem igen szép gyémántos, szűformán metszett kövü arany gyűrűvel megajándékozván, (kivel jedzettem is el az feleségemet magam, az után öregjebb fiam is feleségét) elmenék. Visszamentemben római császár képében expediált fő követet magyar cancelláriust Sennyey Istvánt az Fáttra hegye alatt való vendégfogadóban tanálám, ki is szeretettel láta, ira és izene is az fejedelemnek, és így Isten kegyelmes vezérléséből békével Kassára érkezhén, az fejedelem is kegyelmesen láta, s értekezhén minden szükséges dolgokról, kiváltképen az fejedelemasszony állapotáról, contentálódék relatiómmal. Ez volt anno 1626. Én fordultam tizenkilencededik esztendőre csak nem régen.

Ezekután, midőn az násznépe az fejedelemasszonynyal Kassához közelített volna, az fejedelem is nagy pompával mene ki és excipiálá őket, maga virágos fejér vont-ezüst köntösben, nuszttal bélétt galléros mentében, kolcsostollason mind maga s mind fő lova. Minekelötte az szembenlétel lön, nagy contentio vala az méltóság felett az bavarai elector és brandenburgumi elector fő követjei között; az bavarus egyéb időben az imperialis sessio-ban elsőbb levén az brandenburgusnál, itt is azt kívánta; amaz pedig ellenben azt állatta, hogy ő nemcsak követ abban az állapotban, hanem örömatya képében, loco patris et fratris vagyon az fejedelemasszony mellett, melyért ötet illeti, valamintha atyja, vagy az helyén bátyja az ki tartotta, ha jelen volna személye szerént, bátor az bavarus is személye szerént, de az alkalmazóság azt kívánná, hogy böcsület neki adatnék, mint atyának. Ez végett sokáig az pompa csak helyben állott mindenik felől; amazok az fejedelemasszonynyal az Hernád vizén tul az hegy alatt, imezek az fejedelemmel innen az váras felől. Praevaleála azért az brandenburgus része, járulván római császárnak és több imperialis fejedelmeknek s electoroknak is követjeknek tetszése. Az brandenburgus képében vala egy gróf Svarczemburg, régi nemzet, termes ember, eszes tanácsos és udvari ember is, az electornak legbelsőbb és nagyubb embere, religiojában nem igen apertus ember, névvel catholicus, mindazáltal igen austriacus, mint ki soha nem is hagyá az electort az több evangelicus feje-

delmekkel confoederálni az imperiumi hosszas hadakozások alatt is, noha országa az neutralitas miatt az két ellenkező féltől igen pusztítaték, maga is inkábbára mind prussiai és pomerániai birodalmában lakék az hadakozások alatt.

Miglen az contentio és disputatio tartott, engemet küldözött az fejedelem, és jártatott talám négy vagy több izekben is egyikhez is, másikhöz is, mig az complanatio meglött, levén már esmeretségem is köztök.

Megegyezvén azért, az fejedelemasszonynyal levő násznépe általjüve az Hernád vizén, az fejedelem is lován az hintó mellé, mene fő lován meghántatván magát, de egyik fél is nem szállván le akkor; hanem felvont igen fris sátorok előtt az herczegkisasszony hintójából, az fejedelem is lováról leszállván, fogának kezét és adának csókot egymásnak s menének sátorokban az nevezetes személyekkel mindkét részről. Az szembenlétkori kézfogás és köszöntés után levén nagy lövések, dobok, trombiták harsogási az fennülő seregek közzül, az sátorban nem sokáig beszélvén és mulatván, megindulának; az fejedelem esmét lovára, az herczeg-menyasszony hintóban ültetették, melyet készíttetett vala neki az fejedelem; veres bársonyos vala mindenütt az szokott helyeken és szkófiom arannyal gazdagon megvarrva, melyeket Konstanczinápolyban varrottak vala; minden vaseszközei az holott lenni szoktak, meg-aranyazott ezüsttel burítottak, hámjai az lovaknak veres bársonyosok és varrottak, hámhuzói hasonlóképen, és mind azok aranyfonallal elegy selymes rojtosok; kocsis, fellejtár, veres bársony köntösökben, és még az ostorok is burítottak mind nyelestől, kengyelfutók azszerént. Csináltatott vala mást is Lengyelországban igen gazdagon aranyfonallal varrottat, aranyazott vas szerszámmal, de imez méltóságosb vala. Az hintó ablakában ülve két igen fő lantos gyermekek czifra öltözetekben: egyik német, másik francia. Az városban bemenvén, esmét hatalmas lövések; azután midőn megtelepedének, currus triumphalis az utczán mesterségesen vonás nekül mutatta magát. Voltak gyűrőöklelések és quintának. Végtére concludálta az mulatságot az fejedelem bolondja, Mihály bíró, ki igen fő mester, jádзи ember, de természetben is merő csuf ábrázatu, kelevészt töre az akkori főlovászmesternek Balási Ferencznek jádзи bolondjával, Cserkesz nevüvel, ki egyszersmind hegedős is vala, azután szegény Bethlen Ferencz sógorom szolgája lón, Küküllő vizében részegen holtáig; az nyereség Cserkeszé lón orra mellett öklelni tanálván Mihály bírót, kivel annál rutább lón azután.

Az lakodalomnak napján az vőlegényé lőn az legelső táncz, azután az menyasszonynyal római császár követjéje, ki mivel papi ember vala, ez volt az mód: hogy egy szép keszkenőnek az egyik végét az pap ur, másikat, de nem hosszan egymástól az menyasszony fogta, és ugy tánczoltak. Az solennitásnak minden igazgatói és gondviselői nagy urakból, főemberekből állottak; sok külömbkülömbféle musikák, mesterséges tüzes szerzőszámok lőnek, melyek alatt mene véghez az lakodalom. Az hintó előtt való lovak hat, fejr-kék, igen szép török lovak oroslány módon uszorig festettek valának. Ezen solennításra az török császár is követjét küldötte vala igen pompáson Budáról: neve vala Jahia passa, de nem lőn jelen az lakodalom napján ily okból, mert az fejedelemnek igen nagy szorgalmatossága vala felőle, mint lehessen az két császároknak contentatiojokkal böcsületeket megadni, egyszersmind; azonban ugy hozván az alkalmatosság, hogy az fejedelemasszony megbetegedén, az praefigált napra el nem érkezhettek, hanem néhány napokkal azután, az török pedig tempestive eljött vala, az római császár követjét minden utamban tudósítottam vala, s mindazon kívül az fejedelem is eleiben küldött vala, többeket is, az kiket lehetett, tudósított, s azok tartózkodva alkalmaztaták magokat; imezt azért az fejedelem igen splendide vendéglévn, ajándékozván, nem várákozttatá, hanem elbeszélé, ott hagyván császár ajándékát; azután az lakodalom idején lőnek az keresztény fejedelmektől és egyéb helyektől sok külömbkülömbféle gazdag ajándékok.

Az solennítások után Erdélyben az fejedelem az uj fejedelemasszonynyal bemene, elkisírvén az megnevezett gróf Svarczemburg vele levő több német urakkal, uri és hercegasszonyokkal, többek között az electornak fő marsalkja Borsdorf, cancellarius Knizbech; egy nénje is az fejedelemasszonynak, brunsvigi herczegné elkisíré, mindenütt, nagy, pompás vendégeskedések levén: de én nem láttam s másoktól is nem hallottam, kit akármennyi bor italja is ugy meg nem változtatta volna természetiben, mint azt az Svarczemburgot, kin csak arról esmerszett meg az részegség, hogy ha megrészegetett, hallgattott, nem beszélett, egyébiránt mind igen temperanter volt mind maga alkalmaztatása. Vége levén annak is, azok elmenének, marada csak az végezések szerént való maga udvari népe az fejedelemasszonynak. Ez lakodalom pedig lőn anno 1626. Első terminusa, tudom, vala februariusban, de betegsége miatt haladott vala valamit, s nem emlékezem jól az napjára.

Bethlen Gábor harmadik hadjárata

Ezen 1626-dik őszi felé esmét római császár ellen hadra indulánk. Én akkor jártam tizenkilencedik esztendőben. Várad felé menvén ki, és az váradi bányában levén szegény fejedelem, maga jelzászlójának hordozását is reám bizván, noha fő innyaadója is voltam, arra vicejül rendelék, úgy emlékezem reá, váradi Gargócz Mihált; ő volt sok ideig, azután Dániel Ferencz volt vicém: nekik kellett hordaniok az fejedelem italját is, mikor helyben voltunk Fejérváratt, télben az Sebes vizéről, nyárban az királyné asszony forrásából, mely Kisfalud felé van; más helyeken levén s járván, az hol alkalmasb vizet tanáltunk. Az jelzászló-hordozásra fizetésemet többítvén, lovat aranyos szerszámmal párduczbőrrel ada; azon bányában azért szegény fejedelem maga kezeivel szegezé fel az kopiára az jelzászlót, s adá kezemhez, megszerencseltetvén. Az zászló veres kamukára, négysegüre, aranyas czimerével vala készítve, rojtjai és lefüggő, öreg gombos boncsókja veres selyemmel elegy aranyfonalból varratva.

Váradra azért bemenvén, ott sem késtünk, az hadakkal felindultunk; midőn kimentünk Váradról, az ló én alattam lassu járásban elesék, kit az fejedelem adott vala, hogy az jelzászlónak is töve felől egy darab eltörék, melyről is sok roszat omináltak; de az Uristen jó kimenetelt ada azon utunknak is, noha nagy szerencséken forogva. Ez expeditiója is az fejedelemnek volt correspondentiából töröknek és egy Manczfeld [Mansfeld] generálnak, ki az imperiumbeli némely confoederatus fejedelmek akaratókjából continuálta az római császár ellen való hadakozást; és ezekkel kellett volna tempestive megegyeznünk és conjunctis armis hadakoznunk. De ezt római császár is jól tudta, mert intercipiálták vala az abban járt embereket; Turóc-vármegyében Sklabinyán lakott egy Révai Ferencz egyébiránt mind religiójában s mind egyéb dolgaiban igen állhatatlan, rosz erkölcsű ember, ki azelőtti rebelliójáért azzal captált volt grátiát császárnál; ekképpen azért császár armadája eleiben ment Valenstein [Wallenstein] nevű generálissal.

Ez Valenstein igen hires, gazdag, szerencsés ember is, de felette kegyetlen, negédes, dühös ember, halálban buburékolva gyönyörködő ember vala, kiről irnom nekem nem szükség, mint hadakozott császár mellett hűségesen, miképpen degradáltott gyalázatosan, viszont reá szorulván mint restituáltott, azután is mint szolgált, és büzt költvén hozzá, gyalázatosan mint öletett

meg; azt az imperiumi históriák declarálják, noha irták az mint tetszett, talám nem mindenekben az dolgoknak igazsága szerént. Nagy haddal ment igen eleiben Manczfeldnek Valenstein, hogy impediálja alájüvetelit és egész Szilézián által mindenütt rajta kapdosott: de vitézül csak eljött, noha nem lehetett ugyan kár nekül, kivel egy Kun Ferencz nevü szolgája az fejedelemnek jelen volt, s jött az Jablonka havasán által Trencsin felé, kiben correspondens volt az trencsini ur Illyésházy Gáspár evengelicus ember.

Ekképen azért Manczfeldnek kellett volna megegyezni velünk Palánk táján, az töröknek is hasonlóképen, és mindketőben igen megcsalatánk, csaknem rajta is vesztők az dolgot, mert Manczfeldet Valenstein tartóztatá, az budai vezér is Murteza passa Nógrádot obsideálá: mi pedig utunkat continuáltuk az hadakkal. Itt az fejedelem nagy busulásban vala, mert mezei fizetett és szinhadát előljáróban Horvát István mezei generálisával elküldötte vala, hogy megsegitené és egyezne Manczfelddel. Ennek híret császárnak megvitték, más felől azt is, hogy Nógrádot az budai vezér megszállotta; azt is féltvén, és Manczfeldet is meg nem tartóztathatván, Valensteint az armadával révocálta ily rendeléssel: hogy Nógrádot megsegítvén s az törököt alóla elvervén, az velünk való török conjunctióját impediálja; azonban az Manczfeld hadának is eleiben eshessék. Ezeket az fejedelem is értvén, mind igaz magyarságára nézve, Nógrád is hogy pogány kézben ne essék, mind maga szerencséjét is féltvén, hogy szakadozva ne tanálthatnék, szüntelenül szorgoztatta az vezér jövetelit, alattomban pedig titkoson megbiztatta az várbelieket is, várta volna az Manczfeld hadát és annak eleiben küldött maga szinhadát is: de mindeniknél előbb jutván mi Palánkhoz, ime az ellenség is ugy serénykedett, hogy minden nehéz terhet elhagyván Érsekujvárnál, mint kész harcra csak ugy jött, hogy akár az törököt lephesse Nógrád alatt, akár mireánk vagy Manczfeldre tanálkozzék elébb, tartozás nélkül megharcoljon, az minthogy, nem hogy külön külön nem bírt volna akármelyikkel is, de mindegyütt is nagy gondot adott volna, mert csak német válogatott, jó és exercitatus had több volt harminczkét ezernél, azokon kívül magyarság az palatinussal Eszterházy Miklóssal, horvátság Zriny Györggyel. Midőn azért Palánkhoz érkeztünk volna, ott akarván megvégni az conjunctiót az törökkel, az fejedelem csatát bocsáta Érsekujvár felé Egri István nevü igen jámbor böcsületes vitézi kapitány emberrel; azonban palatinustól követ érkezék, Kíri János

nevű urember, békeségnek tractájára, ki midőn tractálna, jüv-hir az csatától, hogy hátán hozná az ellenséget, és segítés keváne tatnék; kinek segítésére küldé Böjti István igen hires vitéz kapitány embert, az ki igen szükséges időben érkezett, mely segítő csatát, maga az fejedelem kimenvén, az seregekből kópia alatt számlálva bocsátott vala bizonyos számuakat, maga is kimenvén az fejedelem Palánkig, várván az török hadakat is, kiket sok ijesztéssel és persvasiókkal nehezen mozdíthatott vala el Nógrád alól, mindazáltal utoljára megizenvén, hogy jü az ellenség, főlovászmesterét Balási Ferenczet küldvén az vezérhez, és az agák előtt megmondattván, hogy ha valamelyik rész-hadon esik szerencsétlenség, hatalmas császár előtt ő lenne oka. Nem vevén azért tréfára, megindult; előljáróban érkezvén az pesti tatárokkal Iván aga, ki tisztviselőjök vala, azt az fejedelem megajándékozván, mindjárt bocsátá az ellenség eleiben az megirt két magyar csatának segítésére, kik olykor érkeztenek, hogy az ellenségnek könnyű hada, az magyar és horvát-ság az mieinket megnyomván, hátokon hozták; megújulván azért az érkezett tatársággal s reménséget vevén több török és magyar érkezése felől is, mert az tatárság csak egy zászlóalja vala, de igen vitézül emberkedvén, az futócsata is megfordult, és ekképpen az üzőket is megfordították, és szinte az derék armadára hajtották, mely azt használá, hogy az ellenség is tartozkodásban jüne, azalatt az török hada is elérkezék. Az palatinus követjét az fejedelem ily szókkal bocsátá: Mivel az urad mint mediator pacis tégedet ily színes követséggel tractára bocsátott, más felől azalatt ellenségemet reám hozta: azt érdemlenéd, elüttetném fejedet (valóban meg is szeppent vala Kíri János uram), de hogy megismerjed mind te keresztény fejedelmi indulatomat, mind az urad megtudja, hogy reménsége szerént való csalárdságával nem használ, és készebben tanál, mint sem gondolta; azért ez uttal menj el és mondd meg: elvárom az uradat vele levőkkel, s Istenre bizom az szerencsének kimenetelit. Ezzel elmene az követ, elkisírtetvén néhány magyarokkal; az fejedelem pedig dobot üttetvén, mivel mások igen eloszlottak vala, én pedig sátorának általrekesztett részében hallgattam mig expediálá, tudván maga is az fejedelem, én levén jelzászló-hordozója, elsőben is én ültem lóra, az fejedelem is felülvén, az hadak is felülének, noha sok része zsákmányra kioszolva vala, az török hadak is még jól meg sem telepedtenek vala.

Itt az fejedelem ily fogyotkozást tött vala: hogy az hadak eleiben mint másszor bizonyos generálist nem praeficiált

vala, noha jelen vala azelőtti hadakozásiban Rhédei Ferencz halála után succedált, generálisságot viselt vitéz ur Kornis Zsigmond. Volt egyik oka az, mert immár akkor kezdette vala nevelni Zólyomi Dávidot, udvari kapitányává és mezei hadak fő generálisává tevén, noha Horvát István járt velek, az ifiura bizni nem volt alkalmas, annak is despectusával az említett öreg urat is nem praeficiálhatta; lehetett ily oka is: mert Haller Györgyöt, ki praedecessora vala Zólyominak, cum disgratia et disgustu bocsátotta vala ki tisztiből, mert igen austriacusnak tapasztalta vala lenni, és alkalmatlan szavait is fejedelem confoederatiói felől értette volt, kinek Kornis Zsigmond felette nagy fautora volt. Ezen Haller György ezen occasióban, midőn az ellenség reánk jöve, ugy is deprehendáltatott, hogy az hadi edictumok ellen ellenkezésnek színe alatt az ellenséggel beszélt: mely cselekedetiért az fejedelem nem bántá, hanem contemnálnván, ily magnanimitását mutatá, hogy ugyan Kornis Zsigmondtól izené meg neki: tudom, ugymond, latorságát és árultatását, kiért halált érdemlene, de menjen vissza házához, ne kellessék én miattam elveszni, itt ne árulkodjék s practicáljon, egyébiránt elesik az feje. Melyet megmondván ugyan, de el nem mene, hanem az fejedelmet sok böcsületes uremberek megengesztelék, mint ki természeti szerént igen kegyes és kegyelmes természetű, emberöletéstől irtózó, mind hamar indulatu, de azt megbirni tudó, haragot pedig nem tartó, boszut nem üző fejedelem vala; melyet többek közt magán is Kornis Zsigmondon megmutatott vala, mert fejedelemséginek kezdetiben bizonyos okokból őtet is megfogtatta vala, és valahány ideig Fogarasban az atyám kapitánsága alatt tartaték fogva, de igen tisztességesen, mellette lakván felesége is mikor akarta, egyébiránt is egyre vendégeskedvén vele az atyám: de nemsokára megengesztelődvén hozzá, és minden jószágit, javait restituálnván annál nagyobb böcsületi, hitele és igen nagy kedvessége volt, sok kegyelmességével is éltette, bátyjának hitta, az minthogy ugyan volt is valami rokonság közöttök.

Az mint azért emlitém, hogy bizonyos generalis az hadak előtt nem vala, azonban az ellenségnek hertelen s véletlen (az megirt alkalmatlanságok, s az hadaknak megszakadozva lételek alatt, és igen szoros s magyar török hadaknak szoros helyekben lételekkor) érkezése miatt, bizony dolog, még az nagy fejedelem is csak nem confundáltatott vala; kit maga is azután megvallott, és hallottam, hogy soha oly szoros igye nem volt,

kinek végít úgy rettegte volna, méltán is; és midőn felült volna, s az táborról harcz helyét és az ellenséget nézelni indult volna, az hadak is ülven s állván ki, az vezérnek is megizené, hogy hadait, kik elérkeztek, avagy zsákmánra nem oszlottak volna, felültetné. Nem Kornis Zsigmondnak még is, hanem vala egy Petneházi István jenei kapitány, kiseded, módos, immár öreg idejü, de hires vitéz urember, annak parancsolá, hogy azalatt az seregeket rendelné, az ki is igen háborodva felele: nem most volna annak ideje, ha mit akart felséged énréám bizni, holott az hadaknak nincs arról ordinantiájok, s ki fogadja az én parancsolatomat? «Menj el csak uram, meghisznek, mert esmernek tégedet.» Az fejedelemnek fegyverhordozója Rosályi Kun István levén, annak kezéből vevé az fejedelem tollas botját, s azzal mene el az seregeket rendelni. Ez Petneházi István birta Világos várát Jenő mellett; melyet az ő gondviseletlensége miatt lopva vött meg az török s birja máig is; melyhez ártatlan vérontással jutott volt, előbb possessorát, hogy ő ölette volna meg, hire úgy volt; kétszer is jó vitéz emberek mesterséggel meglópták azon várát, az kapuján is bementek, s megölték az kapusokat, de csak két három ember által visszaveretettek, megrémítettek; nem akarta Isten hozzá-jutását, kit az pogányok magok is kárhoztatással vetni szoktak szemekre gyakran.

Én is azért az fejedelemnek jelzászlóját hordozván, mondek: Kegyelmes uram, ha el nem viszem böcsülettel felséged jelzászlóját valahová kevántatik, bátor fejem essék el érette; de egyik kezemmel azt, másikkal fékemlőt viselvén, oltalmazására elégségem nincsen: azért maga méltóságában járván, rendeljen az jelzászlóra vigyázókat is. Melyhez képest Barcsai Zsigmond urembert, Körösi Istvánt az váradit, ki is nagy főember vala, rendelé mellém, kik az zászlóra vigyáznának. Kiállítván azért az gyalogságot és lövő szerszámot, vala egy keskeny sáros árok, kin általköltöztek vala, de visszaállítá őket, hogy azon passus sáncz helyén lenne előttök; magával felmenénk egy oldalban, az honnan megnézheté az ellenségnek seregeit, kik is immár az sági szoroson általköltözvén, harczra rendelték vala az seregeket; kiket jól megszemlélvén, látá, hogy tüzeket kezdenek rakni, az idő is már nap-haladásnak előtte nem vala feljebb, mint két órával. Az expertus fejedelem considerálván az időt, helyet, az seregek állását, tüzek rakását, kitanulá ottan, hogy azon nap nem volna szándékja sem módja az ellenségnek az megütközésre; menénk az vezérhez is, ki is immár harczra

kiállatott seregei között áll vala kész resolutioval; beszélvén azért vele tolmács által, megmondatá, hogy az ellenség ma harczot adni nem akarna; mivel pedig az lovas hadaknak az mi részünkre oly szoros helyek vala, kit az ellenség el nem foglalt vala, hogy csak két vagy három ezer lovas seregeknek is megütközésére alig vala alkalmas, erdők, berkek és vizes helyek levén, egyébiránt is annyi tüzes néppel s mellette levő könnyü haddal is az harczot megkisírteni kétséges vala, mert még az Manczfeld hada is velünk meg nem egyezett vala: az fejedelemnek is fizetett mezei hadai, mely szine vala hadának, Horvát Istvánnal oda valának, noha Manczfeldtől is elvált volt Horvát István, az ellenség felé indulván, de sem arra nem ment, hogy rajta kapdosott és tartóztatta volna, sem hátulját nem infestálta az ellenségnek, sem hirrel az fejedelmet nem tartotta, sem annálinkább meg nem egyezett, ki miatt nagy suspicióban is hozta vala magát, mert az vele levő mezei kapitányok is aggraválták, mivel az palatinusnak emberei mentek s jüttek hozzá, kikkel secrete mit tractált legyen, ő tudta, de mivel nem adhibeálta az kapitányokat, kik az fejedelemnek hiteles, zálagos, hű emberi voltak, nevelte az kétséget annyéra, hogy azután soha nem is lón az előbbi hitele, sőt csak letött állapotban hala meg is; kitudák Ecsedből is, mert az ott való kapitánságot adta vala azelőtt neki az fejedelem.

Ekképen forogván azért az dolog, az fejedelemnek lón az az tanácsa, hogy beesteledvén, visszazállanának Szécsénhez, hova hogy ha az ellenség utánunk nyomakodnék mind harczra alkalmasb mező lenne az lovas hadaknak, s mind azonban Manczfeld is elérkeznék, és így conjunctis armis bátorságosan harczolhatnának meg, Horvát István is azalatt megegyezne; de az vezér ebben ellenkezik vala, praetendálván azt, jobb volna mindketten az fejedelemmel elveszniek tisztességesen harczon, mint sem hatalmas császár gyalázatjára elfutniok, és birodalmára hátokon ellenséget vinniek. Kire az fejedelem felele ily példabeszéddel: Az kos minél hátrább mász midőn mással harczol, annál sebesben és keményebben ütközik; én is azért nem elfutni, hanem hátrébb szállani az említett okokért akarok. Megmutogatván az alkalmatlanságokat, ellenben az megerősödésre való hasznokat, persvadeálá neki, és elvégezők az hátraszállást: napestig azért az seregek mind harczra készült állapottal állának szemben az ellenséggel. Azonban az feljebb említett Kiri János palatinus követségével ismét érkezék, kinek noha nem hiszen vala ugyan, mindazáltal az fejedelem is tetteté

az békeség tractájához hajlandóságát, és elsőben azt expediálván, s el is kisírtetvén szintén az ellenség táborára, mihelyen besütétüle, elsőben is az tábori szekerek és impedimentumok az táborhelyről megindítának, azután az addig rendben állott seregek is hagyván dandár-seregeket csak hátra helyben-vigyázásért, és hogy az ellenség is eszében ne venné, az táborhelyen sok tüzek is csináltatának. Mint olyan éjtszakai dologban meggyvedlven török és magyarság, sok csintalanság is esék, egymást fosztogatván s némelyeket életektől is nem csak javoktól. Érkeztvén Gyarmathoz az fejedelem, ott az városban megállapodék, evék és keveset nyugovék is, azalatt az seregek takarodtak; vala pedig titkos jele az fejedelem nevének azon éjjel: fejér ló.

Midőn az fejedelem enni akara éjjel, uj bort kevánván, mert az forratlan csipős mustot innya igen szereti vala, parancsolá, hogy az várban bemennék, és olyan italt szerzenék számára; elmenvén, mivel az utcákon az takarodó seregek megszorultának vala, megtorzlódván egymásban, felette igen nagy szorongással, vesződéssel kellett későre általverdődni köztök az sütétben, sok szidás, riogatas esvén rajtam, mivel nem esmertek, ütés is néhányszor kevésben mult és kopia töveivel való döföldözés hogy nem esett; az mi későre leheté ugyan hozék, de hát immár az fejedelem ételét elvégezte, le is nyugott. De azonban serkenvén indulánk, és ekképen én éhen is maradék, nem is nyughatám sem magam, sem alattam levő lovam, az eső is jól megáztata, mert zápor talála hertelen s nem vihettém vala köpönyeget, maradék csak az megirt veszélyekkel.

Másnapra virradván azért, jutánk idején Szécsénhez, harmadik napján elérkezék nagyfáradtan és éhezve Manszfeld, és vele az veimári herczeg Ernestus, circiter nyolcz ezer emberrel igen szép és rendes, tanult haddal, könnyü szép lövő szerszámokkal, mert az többi az utban elveszedelmeztek. Csudálkozásra való dolog is volt, miképen jühetett annyi földről császár birodalmin által, rajta lévén császár ereje is; kiket az fejedelem is, kimenvén személye szerént is, nagy szép mezei pompával excipiála az budai vezérrel együtt; és mindenik táboron sok kenyereket gyűltenek fejedelem sátora eleiben halmocskákban, melylyel megprófontolák az német hadat. Ez Manszfeld rá nézve egy közönséges musketásságot sem érdemlett volna; igen kicsin, fonnyadt, nyulábrázatu, vén emberke, nőtelen, de néhány szép frauczimeri, egyébiránt híres practicus hadviselő ember. Az veimári herczeg ellenben igen termes nagy

ember, s személyében is híres vitéz ember, egy kék lovát is olyat láttam, kinél nagyobb soha sem: mindazáltal ugyan Manszfeld volt az fő; szóvalan alá néző, álnakságot mutató ábrázatu ember vala ez Manszfeld, én alig láttam valaha deformisabb embert. Ugyan ugy is láttam, sok helyeken csufiságképen leképzették, hogy egy nyulat irtak ülve s német fodrot nyaka körül, s intituálták Manszfeldnek; egyébiránt hatalmas varrott cifra köntösit láttam.

Ezalatt mi történék, lásd az Istennek csudálatos cselekedetit; mert midőn mi visszaszállanánk az ellenségnek véletlen érkezett nagy erejétől és az harczhelynek alkalmatlanságától való féltünkben, az ellenség abban semmit eszében nem vevén, Istentől megrémítetvén, azt hitetvén el velek, hogy mi ellenben mindenik rész hadakkal megegyeztünk volna, és reggelre kelve megharczolnánk vele; ha pedig szokások szerént muniálnák magokat sánczczal, és ugy akarnának oltalmazkodni, sőt ha csak halaszthatnók is harczot adni, megszorítván éhhalnának meg, mert mint kész harczra csak harmadnap i éléssel jüttek volt, elhagyván terheket Éreskujvárnál; — ekképen azért az ellenség is azon éjjel visszazállott, de nagy kárral, mert éjjel levén visszazállások, vagy mondjam futások, mihelyt virradott, az hátrahagyott dandár magyar seregek eszekben vevén, hátuljában sokat elhullattanak. Az Úristen csudálatosképen az szinte csöppönőleg levő keresztény vérontást így távoztatá el, mint két vak embert, kik nem látván, egymástól félve egyik egyfelé, másik másfelé másznának hátra, úgy választá, futtatá egymástól el. Ilyen munkáit az Istennek ezzel háromszor értem majd egymással hasonlókat, kikről bizonyos jegyek alatt ide hátrébb fog emlékezet lenni.

Noha azért másod napján az hír mindjárt érkezék az ellenségnek hátrazállása felől; mindazáltal az megfáradott s éhezett Manszfeld hadát meg kelle valahány napokig nyugodtni s proviantolni, és azután indulánk, az ellenség pedig szállott Galgóczhoz az Vág vize mellé, azon való hidnak tulsó végihez sánczolván magokat: mi pedig szállánk az Garan vize mellé Bars nevü faluhoz, mivel pedig az török végházakból tartások lön, az magyar és horvát hadak szokott helyekre, az magok végházaikban oszlának. Az német hadak is mind közikben esni kezdett dögelhalás, mind commeatusnak alkalmasban tanálhatása miatt három részre szakadozának: egyik Deáki nevü faluhoz szállván Meroldi nevü valamely fő tisztviselővel az Vág mellé, de sáncz nekül. Másikja Tótujhelyhez azon viz mellett,

sáncz nekül azok is. Harmadik derekasb része galgóczi hidhoz az Vág vize levén derekas defensájokra való reménségek, Ekképen jár vala az két tábornak csatája egymásra sok ideig aprólékosb szerencséekkel; hanem lőnek nevezetesbek ezek:

Egykorban Egri Istvánnal az fejedelem expediála egy derék csatát két ezer magyarral, ezer törökkel, ezer lovas némettel, kikkel én is elkéredzém, s nehezen elbocsáta az fejedelem; midőn azért már jól haladtunk volna, azonban utánunk érkezik más ordinantia, hogy visszatérnénk, mert az ellenségnek hirivel esett volna menetelünk, és derék készüllettel várnának, minthogy ugy is vala az szándék, hogy ha általmehetnénk az vizen, egyik táborát megpróbálnók az ellenségnek; ekképen azért visszatérvén az derekával Egri István, maradánk el Tepei Kovács Péter és Faragó András kapitányokkal csak valami három vagy legfeljebb négyszáz lóval, kikkel beállván egy erdőbe Galgóczhoz közel, és táborára nézvén az ellenségnek, mivel ott az vizen által nem mehetünk vala, sokáig várakozánk, ha valami szerencse jűne reánk, aprólékosra ki nem mutatván magunkat. Azonban Faragó András valahány jó katonákkal más felé váltott, hogy ha mit kaphatna, mi is pedig feljebb indulánk a víz mellett, és Pöstény ellenében jutánk, mely helyen vadnak az természettől csudálatosan rendelt feredők, holott az Vágparton minél közelb akár mely hidegségében is az viznek, ha megvájatik, mindjárt igen meleg és orvosságos főrödő viz fokadni szokott. Az erdőken azért paraszt embert fogván, megmondotta, hogy Tótujhelynél táborozott német főtisztek feles magokkal táborhelyet nézni, intézni az falukra jüttek volna, és hogy volna ott oly rév, melyen usztatás nekül elmehetnének által. Csak nagy hirtelenséggel reá ereszkedénk az vizre igen szoros helyen elnyulva, és általkelvén oly mélységű vizen, hogy némely apró ló kevéssé meg is uszantotta, véletlenül megütök s felverök őket; némelyek szentegyházba szorulván maradának meg, némelyek kevesebben lovakon szaladának, elfogók azon tábornak előttök levőt, graf Slik nevüt, ki general artelleriae volt, főstrázsamester, néhány ifiu grófokat, officéreket, közlegényeket levágván feleset, hintókat felvervén, sok szép nyereséggel térénk vissza, nem mulatozván mindazáltal, mert nem messze vala mind két táborok két felől. Nehezen tartám meg életét Sliknek, ki nagy ember vala, nevezetes, azután bécsi kapitány és praeses bellici consilii volt, kit érvén utól, s látván nem szaladhat, Kovács Péternek magának álla meg, s megadá magát, körülvevén az

katonák, leakarják vala vágni; én is pedig az kapitánynyal érkezőn, nevét adá magának, kiről megérttem ki legyen, s úgy oltalmazám meg. Itt ilyen tanuságra való dolog esék rajtam: hogy lovászom kezén levén, nyugott igen jó paripám kész fegyveremmel, kikhez biztam, és csak köz paripámon ülven az másik kémeléjéért, hertelen levén az dolog, az én lovászomat úgy elszoritották az szoros uton, hogy midőn az vásár elmúlt s visszafordultunk, akkor tanáltam előljúni lovászomat lovammal, alattam levő úgy el is bágyadván, hogy ha az ellenség megfordított volna, bizonynal odamaradtam volna; ettől fogva bezzeg olyan occasiókban emberre megválasztva biztam, s magamtól távozni sem hagytam vezetékemet. Ekképen azért nagy nyereséggel menénk vissza. Ez része azért az ellenség táborának confundáltatván, az ujhelyi táborokból az kik Pösténynél fel nem verettettek, takarodtak az fő táborra Galgóczhoz. Ezután nemsokára Horvát Istvánt rész magyar haddal, és az eгри passát, ki vala Popazogli Mehemet passa részeges török, de igen híres vitéz ember, az fejedelemnek nagy jóakarója, mert közállapotból előbb-előbb az ő commendatiója által promoveáltatott, küldé, mondom, az fejedelem az Deákinál levő német tábor részére, az holott Meroldit dissipálták; az maradékja annak is Galgóczhoz szorula, kiket is ottan-ottan infestáltatott az fejedelem, és már élésből is megszükölvén, az dög is közikben esett vala; s az nagy hatalmas armadának már éhség, dög, fegyver miatt fele is nem maradt volna, kiket jobban is ruinálhattunk volna, de mivel már az hó is az mezőn ottan ottan reánk esett, nehéz vala az táborzás magyarnak is, és zugolódnak vala, az Manszfeld hada annál is inkább, noha azok faluban táboroztanak. Mindazáltal ezek még tovább is continuálják vala, de az töröknek szokása szerént szent Demeter nap után nem kell vala táborozni, kit régen elmulatván, kezdének rendkívül békételenkedni, és mint oda feljebb az hodolini táborozáskor szerdárjokkal, itt is úgy akarván cseleküdni az vezérrel, midőn azt eszében vötte volna, felette igen addictus levén az fejedelemhez, értésére adá, maga pedig maga sátoránál maga hú emberivel harcához készülven, úgy várta magára az rebellis népet; volt is már egymással ellenkezések. Ezt az fejedelem megértvén, hertelenséggel dobot üttete, és elsőben is maga lóra ülven, indula, azt sem várhatván miglen puskáját lovára felköthetnék, csak valahány magával indula, az én pistolyomat vevén kezében, magam jelzászlójával mellette levén.

Eszekben vevén pedig az hadak, hogy törökre kellene menni, hallatlan és hihetetlen serénységgel ülének fel s vevék környül az török tábornok; kik noha egyenlők vagy több számuak is valának mint mi, de úgy tetszik, csak könnyü dolog leszen vala őket mind fegyverre hánnunk; az természet szerént való ellenségre sokkal készebb furorral levén, mintsem valánk az németre; de elrémülvén az sok pogányság, senki fegyverhez nyulni, és kezdett akaratjokat continuálni nem merészle; és így segítségére az vezérnek sátorához menvén, az fejedelem külömben meg nem csendesedék, hanem néhány fő agákat kényszeritetének kiadni, kik indítói voltak; és azoknak fejeket szedetvén az vezér sátora előtt az egész török hadaknak nézésére, így csendesedék meg az dolog mindenik részről. Mely emlékezetes cselekedetivel az fejedelem annyéra megszelidíté az pogány hadakat, hogy ugyan szóbeszédben kele köztök: hogy nincsen már töröknek egyéb szent Demeter napja, hanem csak Bethlen Gábor napja; akkor mikor ő akarja, leszen az ő szent Demeter napjok is, kit ők Kászon Gyűrő úgy hívnak.

Mindazáltal az időnek elérkezett téli keménysége az mezőről elszorita bennünket. Az ellenség Galgócztól sok kárai után Pozson felé nyomakodék fel, mi pedig Körmöczbányára szállánk az fejedelemmel, az hadakat falukra osztván quartirul, az török hadakat is, kik is az keresztény falukon, noha mint az farkasok az juhok közt, oly csudáson, de oly szelidséggel quartiroztak, hogy az keresztény hadakat meghaladták. Azalatt utrinque induciák alatt békeség tractáltaték s végbe is mene.

Az törökség is hazájában takarodék. Manszfeld nem akara békéleni, hanem Velenceze felé indula, hogy török földén által azon kerülne hazájában; de az utban megholt. Az veimári herczeg is ugyan Magyarországbán meghala; hadában kevés marada az pestistől, azok Slezián által hazájokban bocsátatának, némelyek fejedelem szolgálatjában is maradának.

Körmöczbányán az fejedelem vendéglévén az budai vezért, és az materia hozván, láttam, hogy az sok közzül válogatott fegyverderekat hozván elő, néhány pistolyokkal meglövöldözvén, csak meg sem holypasztotta azoknak golyóbisok; az vezér pedig sziliktartjának adván kezében tartásra, nyillal kézjívől úgy meglövé, hogy mellyén az fegyverderéknak az nyilnak vasa jól általhata.

Ekképen az fejedelem is alámene Kassára, kinek eleiben Szibin városánál jött vala Catharina fejedelemasszony. Kassáról Erdélyben bemene, de ezkori békélésben is nem többet, hanem

ugyan csak az hét vármegyét élteig tarthatá meg az fejedelem, azelőtt is birt némely várakkal együtt. Az hazamenetel lón 1627; én ekkor fordultam husz esztendőre.

Kemény János követségjárásai.

Az említett 1623 esztendőől fogvást forgott hadakozási s házassága közt való időben lőnek Bethlen Gábornak ily nevezetes dolgai. Egyik hogy az havasali akkori vajda igen roszul kezdvén viselni az szomszédságot vele, kinek neve Leon avagy Alexander vala, szinte jól nem emlékezem reá, reá küldé Jancsó Pál nevü csak egy kapitányságviselt emberét, ki vitéz ember vala ugyan, de nem valami nagy állapotu ember, nem is sokad magával; mindazáltal hírével esvén, nem foghaták meg az vajdát, hanem székiből kiugratván, török közzé szalada.

Másodikat, hogy azután más vajda succedálván, azt is az bojérok roszul kezdvék kormányozni, kiváltképen levén fő eszköz egy Nicola Viszter, ki az előtti vajdát is igen corruppálta, reá küldi az háromszéki kapitán Béldi Péter urembert, ki igen jeles ember vala, az fejedelemnek hiteles kedves embere, mely mikor meghala Fejérvárat, ugyanott is az schola mellett levő kis templumban temettette, és hallottam szájából Bethlen Gábornak, orczáján és szakálán könyvei lecsorogván, azt mondja vala: Oly szolgálmat vesztettem ma el, hogy nem lehetett volna oly nagy és szoros igybeli s annyi számu hadam, melyben mint egyik kezemre, ugy egyik szárnyát hadaimnak akármely harczon reá bizni nem merészlettem volna ; mert esze vala az ordi-nancziának megértésére, bevételére, bátorsága az jó példa-adásra, experentiája az dolgoknak igazgatására, hűsége annak véghezvitelére. Ez Béldi Pétert azért haddal reá küldvén, és véletlenül az vajda lakóhelyét körülvevén, senkinek bántása másnak nem, de Nicola Vizsbert fogva kihozatá minden javaival az mint kaphaták, azután magát is circiter 16 ezer arany sanczon bocsátá el az fejedelem, ki azután megcsufolta vele, hogy nem tudta legyen állapotja szerént sanczoltatni, mert hatalmas pénzes lator görög ember volt (ennek köntösiben és egy merőn ezüsttel burított tegzét nekem adta vala az fejedelem.) Ez két oláhországi dolgokban mindazáltal bezzeg nem ugy procedált ő mint azután való fejedelmink, kik is az oláhországi dolgokban egyveledvén, nem csinálták volt ugy meg az fundamentumát, mint Bethlen Gábor, kinek semmi baja nem következett miatta, mert portán vetette meg az fundamentumát, és azonoknak

javaikból megcsinálta az nagy embereket; császár szakálában sem kapott, sem vajdát nem állított, változtatott, sem országot nem foglalt, sem titulust nem usurpált, mint Báthori Zsigmond, Gábor, kikről emlékezet van, avagy mint azután Rákóczi György két fejedelmek cselekedének, kinek izi szájunkban elfelejthetetlenül marada.

Az említett időközben szultán Oszmán török császár az lengyelek ellen akarván hadat indítani, az minthogy személye szerént rettenetes erővel és néppel ugyan reájok is ment vala: ezt Bethlen Gábor idején megértvén, az szándékot és azt is, hogy mint az két oláhországbelieknek és vajdáknak, ugy Erdélynek és az fejedelemnek is parancsolni fognának vele való elmenés felől ez hadra, mint keresztény fejedelem ezt tempestive mind az lengyeleknek értékre adta, mind pedig római császárnak, kikkel titkoson correspondeált, az lengyeleket minden oltalomra való hasznos informatiókkal tartván, császárral pedig colludálván. Minekelőtte az parancsolat érkezék, egymás ellen szines hostilitást mutatának, hogy azzal obviálván, az török mellé menni ne kényszeritnék, az minthogy onnan feljül is tettetének, hogy már hadat indítani; az fejedelem is Kassáig kimene fizetett hadaival és valami kevés néppel az országbeli főrendek közzül, de az ország hadát fel nem ülteté, mindazáltal semmit egymás ellen nem cselekedének; azonban követeket számtalan éléssel küldé császár számára, mely oly kedvesen is acceptáltatott, hogy ha hadát küldötte, avagy vitte volna, annyéra nem böcsültetett volna, népe számlálhatatlan levén, élésből pedig felette igen megszükölt állapottal levén, mivel Huttinnál az lengyel hadban sánczban vevén magát, azt nem expugnálhatván, az számtalan nép élésből megfogyotkozóék, és gyalázatosan békeséget kelle csinálni, s re infecta visszapironkodni az Oszmány császárnak, kit azután meg is ölének az törökök, mert az jancsárságot akará büntetni, kik az hadra igen kevesen mentek volt; sőt azt az ordót ugyan el is veszteni, s helyettek sziméneket állatni, ki miatt rebellio lón ellene s megölék. Az lengyel király pedig az republica hadával hátrébb volt az ország közepiben, Huttinnál volt csak az hetmán fizetett német, magyar s lengyel hadakkal, kozáksággal circiter 50 ezer néppel; köztök levén az király öregbik fia László, de az hetmán volt fő, és László succedála azután az királyságban, ki igen dicsíretesen is viselé holtig; azután támada az lengyelországi háborúság. Ez Huttinnál hatalmas vitézséget cselekedtek egyebek is, de legnevezetesbet az kevés magyar fizetett

had Fekete Istvánnal, kit említettem oda hátra és az zap-roczki kozákság, ki az derék sánczban be sem szorult, hanem kívül csinált magának apró sánczocskákat, még az Dunához pedig eleiben menvén, hátán hozdogálta az császár erejét. Az említett László király ruinálta Szmolinczka alatt harmincz ezer emberrel az muszkáknak száz ezer emberből álló táborát, deditióra kényszerítvén őket, minden lövészszámit neki praesentálván, és zászlójokat lábaihoz hányván; kinek viselt dolgairól, elhiszem, exstálnak lengyel históriák, és ekképen kerülél el Bethlen Gábor azt az hadakozásban egyveledést, és arra való rossz példaadást, az mint ifju János király idejében is majd hasonló állapot történt, és színes hadakozás német császár ellen; az török császár személye szerént indulván az végeken fel, imez Tokajt obsideálta színesen, amaz más várvitatás közben megholt; s az Uristen így orvosolta meg az akkori veszedelmet is bölcsesége szerént.

Az fennemlített hadakozásnak azért véget vetvén Bethlen Gábor, azután többször nem hadakozék római császár ellen, az békeséget vele az maga részéről szentül megtartván; de mivel ezen hadakozásokban az török is benne forgott vala, az alatt pedig nehány száz falukat rablottak, égettek, némelyeket holdoltattak vala, mindenik békélés után az törökkel is tractájoknak kell vala lenni, melyben az fejedelem commissariusi is jelen lenni szoktak vala. Az 1623-beli hadakozás után való tractában volt fő commissarius az fejedelem részéről Kamuti Farkas, kiről hátrébb. Ez igen elmés, discursivus, de természetiben rusnya, köszvényes és igen negédes, erkölcsös, kegyetlen ember vala; jó deák, olvasott, és hatalmas memoriájú ember vala, folyt mint az viz az discursusa, de solida conclusioja ritkán volt. Ekkori tractatusban én nem forgottam, hanem az 1626-beli hadakozás után az mely tracta lón 1627-ben, abban való forgásomat oda alább említem.

Interim, midőn Kassáról az had és békeségcsinálás után az fejedelem Erdélyben indula, kevánczozván németországi nehány országok megjárására, meglátnom Lengyelországot is, az fejedelem igen örömet nem csak elbocsátást igire, de hogy böcsületesben lehessen járásom, mint nemcsak jó uram, hanem atyám, követségen ablegála az akkori krakai vajdához Stanislaus Lubemierszki fejedelmi emberhez, ki ugyan princeps imperii is vala (kinek fia az mostani lengyelországi marschalk és egyszersmind mezei hetman is két öcscseivel, kik is nagy emberek), mely akkor építvén Visnicz nevű várát, az fejedelemnek pedig

és az magyar nemzetnek nagy jóakarója vala, mint kinek atyja az magyar nemzetbeli István királytól vött is volt derekasabb promotiót, az mint magától hallottam, és dicsekedvén mondotta: hogy az akkori királyt szolgált Lengyelországban lakott uraknak, és minden magyar rendeknek neveknek regestrumja megvolna nála, kik között az atyámnak is nevét látta; mert az atyám fegyverhordozó bejárója volt lengyel királynak, Báthori Istvánnak, kitől midőn kijött, adta is volt neki detrehi és farnosi jószágokat, melyeket az atyámnak anyjáról egy testvérbátyja, de más atyától való Veres János nótával vesztett volt el Békéshez való adhaesiojért. Tréfáson is járt volt az atyám azon bátyjával; mert az atyámnak conferálván az király, neki haza Erdélyben levén utja az anyjához, bizta azon bátyjára az donacionak extrahálását, mivel az is már akkor ott benn szolgált, az mint Békés maga is; és elhitetvén, hogy per contractum az atyám cedálta legyen neki bizonyos conditiokkal, maga nevére iratta az donációkat, és éltéig oda is kellett engedni az atyámnak; azután nehezen jutott az detrehi jószághoz, az farnosihoz pedig maig is nem.

Az említett fejedelmi emberhez azért expediála, küldvén is feles rezet neki ajándékon akkor építendő várában lövő szerzőszámok öntetésére; az ki igen nagy böcsülettel is láta, tractála, el sem bocsáta nyolczad napig; egy hugát házasiván, annak is lakodalmát megvárata velem, dicsekedvén jelenlétünkben; szállásért, lovaink gazdálkodásaért maga fizetvén meg az vendégfogadóban, és midőn vagy maga asztalánál, vagy valakinél vendégségben nem voltam, maga konyhájáról ezüst tálaiban fogták szállásomra az étket, maga pohárszékivel készülvén emberi asztalomhoz, s olyankor fő ember szolgálói is jelen levén mindenkor. Eljüvén, sok szép materiákkal ajándékoza; többi között maga ládjából előttem vevén ki, egy jahuz körmöt ada, commendálván, hogy maga puskása lőtte legyen annak vadját, et quidem in ipso coitu; az minthogy azt tartják felőle, csak az olyankori lőttnek körmében van orvosságos efficacia. Ugyanott létem alatt vendéglett egy barátom Dembinski nevű főember, kivel voltam esmeretes régen, lakván az fejedelelemnél az Fekete Lőrincz alatt, és kivel együtt is voltam ellenségen, az mint hátrébb. Ez lengyelnek levén egy szép mostoha leánya, beszélette, hogy tudván, feles pénz illenő azon leányt, kérette néhány izben anyjától, nem adta: de ő osztán az anyját kéretvén, örömet ment hozzája, s már mind jószág, pénz, egyéb sok érték, mind anyja, leánya, kezében van; kenált

vele, vegyem el feleségül; neve vala az leánynak Eleonora Vitkoczka Korusinka Zatrocza, maig nevét nem felejtettem; küldöttek ajándékot, és én is nekik, de akkor még házasságról nem elmékedvén, nem akarám; Isten nem rendelte volt, egyéb-iránt talám nem jutottam volna ez boldogtalan sorsra.

Ekképen azon egy télen szán-úton menvén be Krakóig, mivel Visniczen nem tanáltam vala, hanem Krakóban az vajdát, holott feles tréfákat is ejtettem némely szemtelen lengyeleken és zsidókon, kétképen: egyképen ugy, hogy ebéd, vacsora felett is, egyéb időben is néha lengyelek szemtelenkedvén, kenálatlan is asztalhoz ültek, zsidók pedig eladó partékájok hordását szünetlenül hordván, végre elunván, az ajtó felett vala egy musikáló hely deszkás, kiben felhágatván szolgálmat s vizet bővön adván kezéhez, jelt adtunk az mikor alkalmatlan időben alkalmatlan emberek jüttek be, nyakon öntözvén őket; az vajda szolgálái is igen nevelték; és így elszoktatók őket. Viszont éjtszakára is hálni mint vendég-fogadóban kezdenek bejüni s hortyogtak erősen, kit én természet szerént igen impatienter szoktam szenyvedni; reá lesvén azért midőn ízesen alunának és hortyognának, ábrázatjokon jó csapásokat tétettem: morgottak, de a sütét házban nem tudhatták, ki ő; és ekképen azokat is elszoktattuk vala. Ezen télen szán-úton jüttem ki Kassára, Rosályra, Szatmárra, Kolosvárra, Bükösre, az atyá-mot ott tanálván, Marus-Vásárhelyre, Beszterczére, az fejedelmet ott tanálván, onnan Segesvárra, Fogarasban; egy végtében ennyit szánkáztam.

Nem sokáig nyugodván az fejedelem, postán az cardinálhoz Pázmán Péterhez expediála, informálván császárt általa az törökkel akkor fennálló tractának folytatása felől, melyről oda feljebb emlékezém, igen nagy keresztényi sinceritással és sok haszontétellel, tudván az törököknek akaratjukat aziránt, és imezeket edoceálván felőle; Toldalagi Mihály vala commissarius ez tractára fejedelem részéről. Onnan is megjüvén, ezen 1627-ben és 1628 kezdetiben, két utat tettem postán oda fel azon cardinálhoz, noha ifiacska voltam, de hatalmas dolgokról való tractátusban, kiről adatott instructióim exstálnak. Az dolog pedig ilyen vala: hogy immár véget vetvén az fejedelem is római császár ellen való hadakozásnak, török ellen való hadakozást forralnak vala, és az fejedelemnek offerálták vala, hogy lenne generalis exercituum christianorum contra turcam, melyre igen inclinatus is vala; mert noha színezett nekik igen, de keresztény gyomorból gyűlölte az pogányságot s reá is ígírte

vala magát, ha az imperiumbeli hadakozást akkorban császár sopiálhatja, és több olyan hatalmas dologhoz szükséges az fejedelemtől proponáltatott mediumok suppeditáltatnak, és. Hogy pedig cardinál által tractáltatott ez dolog római császárral, oka ennek ez: mert az akkori palatinus Eszterházy Miklós az fejedelemnek igen nagy aemulusa, és vele nem mert communicálni semmit is, sőt az mennyiben lehetett titkolni inkább; mert egykorban az fejedelemnek kereszténység javára nézendő dolgokban communicált s iratott levelet ezen palatinus az portára küldte, akarván nemcsak hitelét és tekintetét azzal az török előtt elrontani, hanem ugyan egyébiránt is fejedelemségét megbolygatni; melyet arczczal küldtek volt az fejedelemre; nyomható le nehezen azzal, hogy nem ő kezeírása, az minthogy nem is az, hanem hiteles deákja másna volt, subscriptióját is pedig és pecsétét hogy csak imitálták volna; tudván azok is palatinust lenni nagy ellenségének, úgy hívék az mint hívék; de mivel ez dolog haladékbán mene, az alatt az fejedelem is másra fordítá elméjét. Ez utaim után fő bejáróságra promoveáltattam sok urfiak között.

Mert mivel az lengyel Zsigmond királytól igen offensus, és Lengyelországból pedig az Raczivilektől [a protestáns Radziwill hercegek] és több nagy emberektől biztattatik, és svecziai király pedig hadakozván ellene, igen izgatja, és azon szerént az muszka is, az mint hogy muszka követ jött, és is hozzája, mely soha azelőtt Erdélyben nem volt, az lengyelség igen meg is unta az királyát; ahoképest már azt practicálja, és minden uton, módon, miképen lengyel királyt exturbálhassa, nem várhatván halálát, mert valóban sokáig is éle, talán 40 esztendeig circiter birta az királyságot; melyre immár töröknél és tatárnál is nagy fundamentumot vetett, és bizonyosan meg is indul, és ha megbetegesése s azután halála ne interveniáljon. Mely és egyéb dolgok végett Toldalagi Mihályt expediálta is, és 1628, az ország szokott adajának bevitelének alkalmatosságával ősszel.

Én is azért kívánczván meglátni ez portát is, midőn járnék huszonegy esztendősen korban, kéredzém, és igen kegyelmesen el is bocsáta szegény fejedelem negyed magammal maga költségén, és még holmi katona-szerszámok vásárlására pénzzel is segítvén, az követnek megparancsolván, hogy tanitson és minden dolgokban adhibeáljon: már teljes hitelem és kedvességem levén.

Történt pedig, és ilyen dolog: hogy ezelőtt való eszten-

dőkben egy Sövényfalvi Dániel deáknak fia, fejedelem étékfogója elmenvén peregrinálni, az Indiákat, Persiát, Arábiát megjárván, midőn megfordult volna, Konstanczinápolban megölelék, kin az fejedelem igen commoveáltatott vala, és kemény követséggel Mikó Ferenczet expediálván portára, azonban másunnan is olfaciálván valami idegenséget az fejedelemben, ki miatt kezdettek is vala diffidálni nekie. Ment vala be Mikóval egy Szombathelyi Márton nevű nemes ember catholicus, ki vevén eszében az fejedelemhez való idegenséget, ott benn maradt az követtel, és eljüvén Mikó, kezdett practikálni az fejedelem ellen, az kajmekámmal Recsep passával, mert az fő vezér, Abara passa az kazulok ellen hadra volt, az római császár agensével egy értelemből kapván azon alkalmatosságon. Mely Szombathelyi ott azt elindítván, azzal felment Bécsben Konstanczinápolyból, continuálván az practikát. Azonban német császártól főkövet expediáltatott portára, azzal palatinusé is, egy Pongrácz Mihály és Révai István. Ezek Buda felől török földén mentek Nándor-Fej érvárra s onnan Konstanczinápolyban; hogy pedig az dolog titkosabban lehessen, az említett Szombathelyi Márton is Bécsből expediáltatván, Lengyelországon ment által Moldvára s onnét portára.

Immár azért mi is benn levén, hirünkkel lőtt vala elérkezése, és az moldvai vajda majorjában, kit ők Csifliknek hínak, lappangtatása, és azután titkoson behozatása, és az kajmekámmal szembenlétele. Mert valának két, keresztényből pogányokká régen lőtt ebek, mindenik akkor is vén emberek: egyik Zülfikár, ki magyar tolmács, és az fejedelemnek fizetett szolgálja is, de idegen tökéletlen hamis ember, igen nagy hitelű és tekintetű ember az portán, kinek keze által forgának vala az egész kereszténységről portára menő levelek s expeditiók, és ő fizetéseket nagyokat veszen vala, mind magyar, német, muszka, lengyel, olasz császár, királyoktól és fejedelmektől, oláh vajdától, s többektől; és az török végbelieknek is kapikihájok vala. Vala pedig más is, egy Juszuf csauz, ez is jó magyar, és Zülfikárral igen egymást értők, barátságosok, de az fejedelemhez igazabb és hivebb; ez is fizetett szolgálja, és ez értvén mindeneket Zülfikártól, nekünk megjelentette vala Szombathelyinek utbanlétét, az Csiflikben lappangását, kajmekámmal szembenlétét, instructiójának beadását és fordításra Zülfikárnak kebelében létét; akkor is midőn arról examináltuk Zülfikárt s tudtuk jól, ő az eb még is tagadta. Azonban szállását megkémeltetvén, vala nekem egy Farkas nevű szolgám jó török, lengyel, rác,

görög, tatár nyelveket tudó, ugyan oláh fiu, azt küldők el; véletlenül csak benyitván reá, és nevünkkel köszöntvén, csak elbámult azon, hogy tudtuk legyen meg állapotját; ki által intetvén velünk való szembenléteire, ő is ígéré magát, mert Isten megakadékozta dolgokat és practikájakat; végeztünk vala azért helyet az görög templumban, hogy ő is oda jüne, és én is oda mennék, de azt meghazudá, mert lón ilyen dolog, hogy:

Vala fővezér Huszref passa, ki az mint feljebb is irtani tengertul levő hadakozásra ment volt; és mind akkor, mikor Szombathelyi Mikó Ferencztől ott benn maradtott s az practica kezdetett, s azután is continuálódott, oda levén, kajmekám Recsep passával tractáltatott, és őt corrupálták is volt adományyal, ígírettel; megérkezvén pedig ez Huszref passa fővezér, amarról minden directio leszállott, s nagy aemulatio is volt pedig az két vezér között; és ekképen nem folytathaták tovább az practikát, noha nekünk is történt vala akadályunk. ilyenképen:

Huszref passa fővezér nagy triumphussal jüve, meghozván azt az hires Abara passát, ki még Oszmány császár megöletésének alkalmatosságával rebellált, csilalivá lött vala, tengeren tul ezdrumi passaságot és Revanit is birván, s az kazulhoz adhaereált vala, ki is Babiloniát birja vala; elvötte vala az töröktől s nehány esztendők alatt nem hogy Persiára, de csak Babiloniára sem penetrálhat vala az töröknek ereje, Abara passában ütközik s tartozik vala meg mindeddig. Hanem ekkor elsőben mezei harczon is megtolyadtatván, az várasban is az obsidiót nem sustineálhatván, persától is el nem érkezvén az segítség, Ezdrumot Abara passa hitre adta volt meg és hajtott fejet maga is, kit akkor nagy triumphussal hozza be az fővezér; mely nagy frequentianak nézésére én is kimentem s láttam azon pompát az bejüvetelben is. Observáltam pedig ez állapotban többek közt ily nevezetes dolgot azoknak tanuságára, kik török császár erejét nem tudnák mi legyen : hogy noha mi olykor mentünk be Konstanczinápolyban, midőn császár ereje az tenger által volt az említett hadra az fővezérrel; viszont mikor megérkeztenek, is ott voltunk: de az piaczon szinte ugy nem esmerszett az népnek vagy az előtt szükjebb, vagy azután bővebb volta, mint az tengernek áradása avagy apadása; esmertök meg csak feketébségekről az hadról jütt törököket.

Másod nap is azért, midőn császárral szemben kellett lenniék publica audientian, mind az fővezérnek s mind Abara

passának, és az hadra járt fő tisztviselőknek, annak is nézésére elhívának az két kapikihák, Harasztosi Balás Deák, ki ott benn volt residense az fejedelemnek, Donát János, kit magunkkal vittünk be, megcserélni az első: de az tolmács Zülfikár nem vala velünk, hanem egy Huszain csauz kolosvári fiu, magyarból lött eb vala velünk, és az én Farkas nevű, törökül tudó szolgám, levén sokféle vélekedés Abarának fejét elütés felől is. Vala hatalmas gyülekezet császár udvarában, holott nekem egy Székely János nevű régi öreg legény szolgámat jól meg is ütögették és döfölk az nádpálczával az kapucsiak, mert felettébb előmenvén, noha intettem róla, de nem fogadván, esék rajta az dolog; nem hogy azért megölték volna Abarát, de sőt elsőben fővezért bevívén audientiára, azután velejárt fő tiszteket circiter nro. 200 megkaftánozván, azután Abarát is bevívék és kaftánozva hozák ki. Elvégződvn pedig ez solennitás, és oszolni kezdvn az számtalan nép, tetszék az kapikiháknak, hogy az kapun kívül félre állván, ne egyvelednék az sok pogányság közzé, várnók meg miglen eloszlanának, s azután alkalmatosban mehetnék szállásunkra. Azt cselekedvn azért, midőn az szokás szerént utól az vezérek, kik ordinarie heten szoktanak lenni, jünének, és nem messze bennünket lovainkon ülve látának, mi is fejet hajtván, azok is azont cselekedék; az fővezér pedig elérkezvn és megnézvén bennünket, megállapék, s megriaszkodván, kengyelfutója jüvének az kapikihákat híván. Az Huszain csauz megértvn, hogy az vezér haragudnék, és tolmácsot s egyszersmind hóhért is kiáltana, elfuta mellőlünk; mint-hogy azért csak az kapikihákat hívák, én is örömet elmaradék; azok leszállván lovokról és odamenvén, köntösét csókolák; de az vezér nem szólhatván velek, parancsolta, házához vinnék, és az tolmácsot is megkeresnék. Ezzel elmenvén az vezér, csauzok jüvének, s az kapikihákat elvívék, kiktől én elmaradhatok vala, de nem lön bátorságos elszakadnom tőlök, hanem én is elmenék, levén velünk csak az én szolgám nyelvet tudó. És így reggeli kilencz óra tájtól fogva arestumban tartattunk az vezér házánál délyesti négy óra tájig, mert az vezért privata audientiára esmét felhitták vala császárhoz; azalatt voltunk igen nagy rettegésben és sokak sokféle vélekedésben, hírek esvén az városban az keresztény oratoroknak és mindeneknek, magunk pedig tudván az urunknak árulóját benn lenni, és az ellene való practicákat, nem ok nekül vélekedhetünk. Annyéra vala az dolog, hogy az kapikihák ugyan despe-rálván arra intenek vala, őket ha megölik is, de én ifiu legény

levén, ne öletném meg magamat; inkább lennék törökké s jüvendőben még megszabadulhatnék, s nemzetemnek is szolgálhatnék. Híre levén az dologban az fő követnek Toldalagi Mihálynak, kerestette Zülfikárt és Juszuf csauzt, hogy felküldené, de eliedvén azok is, mind elrejtettek, talám tized napra azután került elő Zülfikár; hanem vala egy Mustafa csauz magyarul tudó, az jüve fel, az alatt az vezérekhez elküldözvén ez dolog felől az főkövet: tehát azok az vezért igen reprehendálták az cselekedetről. Midőn pedig megérkezett volna császártól az fővezér, behivatá az kapikihákat; mivel engem nem hívának, örömost künn is maradék az ajtónál hallgatván, midőn őket riogató, szidogató; kijüvén, kérdém, hova tötték az kaftánt, de nekik nem vala kedvek az tréfához. Az több vezérek előtt az fővezér azt praetendálta: nem esmert bennünket, azt gondolta, oláh kapikihák, kiknek lovok hátán ülve nem volna szabad nézni hatalmas császár vezérit; de ez csak fogás volt: igaz okát alább megírom. Ez állapotban az Csauz passa igen szivesen szolgált mellettünk, az fejedelemnek jóakaró embere; én ekkor voltam szinte egyik climacteriában s forgék ily szerencsén, az mit azután is minden hetedik esztendő nekem igen nagy alteratiókat szerzett.

Oka azért ez dolognak nem volt az mi vélekedésünk szerint, hogy urunkra volt volna harag, és az vezér is hogy corruptus volt volna: hanem mivel hallottuk jüvetelit s meg nem vártuk, és az ötet illető ajándékokat az kajmekámnak adtuk; melyet cselekedett vala azért Toldalagi Mihály, hogy hamarabb szaladhassunk; az minthogy csak nem is lehete egyéb az dologban, noha már császárral is szemben voltunk, az adót praesentáltuk; hanem neki ujobban az szokott honorariumot meg kelle szerzenünk, s ugy levén szemben vele, mindjárt minden dolgok jól fordulának. Viselte pedig az kajmekám ellen való rancor is ez dologban az fővezért, kivel az római császár s palatinus követjei is szembe levén, császárral is szemben juttatván, mind kárát s mind despectusát praetendálta benne; és noha mi is megszeppentünk vala, mindazáltal igen jól esék az másik dologra nézve, mert nyaka szakada mind császár és palatinus követjei s mind Szombathelyi által indítattott practikának.

Látván azért Szombathelyi is, hogy az mi dolgunk jobb karban legyen, mintsem reménlették, az kajmekámról is minden directio leszállott volna, sőt az fővezér annak ellenkezője az fejedelemnek pedig jótakarója volna: desperálván, tractában indula velünk, s assecuratiókra szállásunkra jüve, kivel

concludálánk, és az fejedelem kegyelmessége felől assecurálók, mentvén ő is magát holmi szines dolgokkal, és hogy Mikó Ferencz haragból hagyta volna el, s kényszerítette azt az utat magának venni, sat. Mi is ellenben elhitetők vele, hogy az fejedelem nem hitte felőle, hogy roszt dologban egyvelítette volna magát, melyre képest se jószágát és semminemű javait el nem vétette, háza népének inkább oltalommal, provisióval és segítséggel volt, az mint hogy azt az politiát meg is cseleküdte vala az fejedelem. Assecurálván pedig ketten Toldalagi Mihálylyal, hogy csak jűjön ki, nem leszen semmi bántása, ea tamen conditione, hogy detegáljon minden dolgokat, melyekben forgott, és látott s hallott mind két császár portáján: mellyre ő is kötelezé magát.

Ezt azért ekképen jó karban állítván, azalatt az muszka követekkel is, az lengyelországi, említett dolgokról tractálván (kikkel néha gorelykát szokásom s kelleten kívül is innom kellett), ez dolgokkal nekem elől ki kelleték jűnöm az fejedelemhez portáról, minekelőtte az követ indulhatna, magam lovaimon egész az erdélyi határig. És noha késedelmem esék együtt az utban egy nagy bolgár faluban megszállván, oly emberséges keresztény ember gazdára tanáltam vala, hogy pénz nélkül gazdálkodván magunknak, lovainknak, s azon kérvén hogy ezután is ha valaha azon járok, másuvá ne szálljak, eskűvén, ha más házhoz szállok, reám gyujtja, mert első ember is volt azon helyben, borral igen meg is terhele, mely mivel nekem mindenkori természetemhez képest igen ártalmas volt, nehezen kelhettem fel s indulhattam: mindazáltal féltemben felvertem magamat, mert esmét égettborral, felestöközéssel kenálván, látom vala késedelmemet; nehezen menekedvén azért tőle, mihelyt első falut értem, mindjárt lefeküdtem, és ott hevertem ki az borbéli nyavalyát, fél egész napot így vesztvén el; Bukurestre is az vajdához kilencz óra előtt érkezvén, estve késő sűtétben indulhattam. Fogarasba is késtem, mégis Bükösre tizedik napján reggel érkeztem az szegény atyámhoz; onnan ebéd után indulván, tizenegyedik napján ebédkor Görgénybe érkeztem az fejedelemhez, ki igen kegyelmesen is láta.

Ez utamban tanált vala ily dolog: hogy menőben az Novák havasa közt, az mint reá emlékezem, Csalikova nevű faluban szállásomon lefekűvén, lovaim kerthez kötözve levén, estve magam az kaput betettem, de hát szolgálaim borra menvén lefekvésém után, az kaput nyitva hadták, s éjjel az lovak mind elszaladozván, magoktól-e vagy bocsátatva, mind elmen-

tek, maradván csak magamnak egy paripám, kinek nyerítésére serkenék fel, az társait nyerítvén, s tekintém, hát mind oda vadnak az lovak; felvervén az legényeket mint olyan utban minemü busulással, megitílheti akárki: élék azért hamarjában ily mesterséggel, hogy hosszú köteleket köttetvén az megmaradott lónak kantárszárára, elbocsátám, és végit fogván az kötélnek, az ló az többi nyomán menvén, vitte az legényeket jól távol az falun kívül folyó patakra, holott azelőtt megitták volt őket; s ott tanálták mind az lovakat, hevenyében levén utána, így nem tanálta idegen ember őket s jutának kezönken. Haza jüvő utamban pedig felette kegyetlen hideg időben, lábaimat már az hideg elveszi vala, Meggyesen kívül valami jó emberséges cigányok melengetének meg, éjjel levén az dolog.

Bethlen Gábor halála.

Midőn azért az említett mód szerint törné elméjét és practikálná dispositióit az lengyelországi állapotokon annyéra, hogy már nemcsak hadait, melyekkel indulni kellene, és melyre hatalmas correspondentiákkal pedig elrendelte volna, hanem még udvara népének is rendit, ruházását és egyéb requisitumokat: azonban megkezde betegesedni, ottan hamar portáról megérkezésem után, mely vala anno 1629 januariusban, én is már azelőtt circiter egy holnappal fordulván huszonkettedik esztendőben; sőt már akkor is az fuladozás kezdette vala háborgatni az fejedelmet, azután az hydropisis is érkezék; melyből való curálásra mind maga ordinarius medicusi s mind külsők confluáltak ugyan, de semmit használhattak, mert az Istennek titkos rendelésén kívül is igen alkalmatlanul élt azoknak praescriptumi ellen, holott természeti szerént az gyümölcsöt minden felett, felette igen szerette, s ötte az tejet, az forratlan zavaros mustot annak idejében, annak felette az felette igen igen hideg vizet, azt annyéra, hogy télben, nyárban jeges vizben kellett italát tartatnunk; ezekben magát nem tartoztathatta, noha valóban tíkozlottuk az számára hordatott s házában álló gyümölcsseit; betegségében pedig néha három s négy rendbeli parancsolatjára is nem hagytam adni az hideg vizet neki; kiért eleget is békételenkedett reám, de az urak, az öcscsei, az doctorok reménkedtek. Végre Bercsényi Imre, kit azelőtt az fejedelem disgustált vala, mely miatt amaz nyughatatlankodván, egykor Rómában devotiójának praetextusával kéredzék és jára; másszor Jeruzsálemben, mert igen catho-

licus ember vala, nekünk atyánkfia; azok megjárása után ugyan ki is bontakozék, és római császár birtokában telepedék, elsőben nógrádi kapitányságban, azután pozsoni főkamarásságban állítaték; noha valami magyar hadakat is azon tiszt alatt fogadván, svecusok ellen való hadra is ment vala, és oda vesze is el, fiai élnek; — ez azért egykorban, midőn már az fejedelmet az fuladozás igen háborgatná, de az hydropisisnek még csak kevés jele vala, lábai kezdvén dagadozni, jüvén be Erdélyben, az fejedelmet is salutála, s commendála neki egy morvai doctor embert, ki római császárnak is ordinarius medicusa vala, jelentvén, mintha ötet hasonló nyavalyából gyógyította volna meg; melyen kapván és hivén, mint vizben halálozó ember szokott cselekedni, egész gonosz akarójának tanácslásából megbékélt, de testi lelki ellenségétől ellenséget (kinek hazáját azelőtt pusztítottuk) kéretvén és hivatván, igen könnyen el is bocsátaték. Elérkezvén pedig, recta mindjárt a savanyu vízhez magavitetését és azzal élését persvadeálá. Mely ellen publica obtestatiókat, protestatiókat, hosszas kibocsátott írásbeli discursusokat tőnek az maga doctori: kiváltképen egy Schultetus német doctor, evangelicus, más Riberius zsidó doctor; de ugyan csak praevaleált imeznek tanácsa, azt állítván, hogyha szinte az többinek discursusok szerént nyilván elérkeznék is az hydropisis az savanyu víznek italja miatt, de azon víznek beneficiumjával elsőben az fuladozást curálván, könnyű dolognak tartaná azután az hydropisisnek is tollalását. És így az udvarhelyszéki Vargyas és Olaszteleke közt száldobosi határon levő savanyu vízhez menének, és ott talám három avagy négy hétig itatá vele az savanyu vizet, mely nem hogy használt volna, de egészen reá hozá az vizi betegséget; s azzal elmene az doctor, egész bizonyos imformatiót vivén az ellenkező helyekre, az fejedelemnek meggyógyulhatatlan nyavalyája felől, kire nézve meg is indulának az practikák még életében; és noha azután is continuálták ugyan az curatiót maga doctori, de heában; hordozók gyógyi feredőben, váradi hévizben, Sombornál is valami hitván forrásnak vizében fereszteték eléggé, de mind heában. Eszében vevén pedig maga is még halála előtt többel fél esztendőnél, hogy nem fogna meggyógyulni azon betegágyából, igyekezék váltig szegény, miképen mind országát, abban az Isten anyaszentegyházát, feleségét, atyjafiait, és jámbor szolgálait, hiveit minél jobb állapotban hagyhatná, és Magyarországnak azokat a részeit is, kiknek holta után redeálni kell vala római császárra; de sokakban már elvettette vala utját, kivált-

képen mivel feleségét Catharinát már fejedelemségben successorának választatta és portával is confirmáltatta vala, kit maga is vétkesnek lenni megesmert és mondott vala, de már késő vala. Váraddá convocáltatván az magyarországi akkori urakat: Rákóczi Györgyöt, Prényi Ferenczet, Gábort, Györgyöt, Kun Lászlót, Prépostvári Zsigmondot, Lónyay Zsigmondot, Melith Pétert és Györgyöt, Bornemisza Jánost, Nyári Istvánt, és több urakat s főrendeket sokat consultálkodék velek; de holta után; mind nyaka szakada. Testamentumot is tőn halála előtt többel fél esztendőnél, legálván királyi, császári, és kinekkinek méltóságához illendő jókat, német császárnak, svecziai királynak hatalmas fő lovakat gazdag szerszámokkal; török császárnak gazdag ezüst mosdókat, kupákat; magyarországi és erdélyi uraknak, főrendeknek fejedelmi köntösöket, udvarbeli főrend szolgáltnak köntösöket, lóra való szerszámokat, aranyakat, tallérokat, némelyeknek jószágokat, ezüst marhákat; az fejevári collegiumhoz az enyedi jószágot, az collegium építésére néhány ezer forintokat, viszont annuatim Debreczenből néhány ezer forintokat, egy igen gazdag medályt circiter kilencezer tallérost, tokaji hegyen az hét szőlőket és többeket is, kiből az collégium építenék, az professorok, mesterek, alumnusok tartatnának, deákok tanítatnának. Ezeken kívül sok ekklesiákhoz külön külön beneficiumokat, sőt nagy részént még éltébe is conferált, kiből még maig is élnek; az ország számára is bizonyos számú ezer forintokat repositumol; minden udvari lovas és gyalog hadainak három hópénzt, mezei hadaknak két hópénzt; gubernátornak, ki öregbik Bethlen István vala, gróf Bethlen Istvánnak, Péternek, Zólyomi Dávidnak, Gyulafi Sámuelnek, — ez kettő sógori valának, — feles pénzt, ezüst marhákat, katonai és lóra való öltözeteket, s egyéb jókat. Ezeket pedig ilyen renddel:

Az ország számára legált repositumot collocálák Szamos-Ujvárbán, az egyéb privátus embereknek legáltattakat Dévában, az collégium és ekklesiák számára valókat is Szamos-Ujvárbán; az fejedelemasszony számára aranyakat 50 ezeret, tallért 50 ezereket, jóféle új ötpénzes garasokat ötvenezer forintokat, az kinnjáró aranyakon, mely vala ad numerum 20000 huszezerig való, egyéb kinnjáró költő pénzen és tallérokon kívül. Annak felette számtalan és gazdag ezüst marhák, lóra való eszközök, férfi és asszonyemberi gazdag köntösök, köves marhák, többek százezer tallér érőknél. Ezek Fogarasban deponáltatának az atyám keze alá.

Testamentumosoknak rendelé az öreg Bethlen István öcsését gubernátort, Kovacsóczki István cancelláriust, és Mikó Ferenczet főkomornikot, kik effectuálják dispositióit. Midőn azért dispositióit elvégezte volna, mind az ottvaló bánya kedveiért, mind az hátrébb említett magyarországi conventulumért Váraddá indult volna ki, az Kaján útján rettenetes szélvész tanálá, mely sok lovasokat, szekereket elforgata, roszennek magyaráztatván. Ezen utban Belényes városában is alig kapók, hogy meg nem fúlada: Váradon pedig talám hármán alig maradtanak körülötte forgolódo bejárói, kik le nem betegedtenek; ez is rossz jel lőn. Lőcsén lakott egy hóhér, ki doctoros ember is volt, ezt is oda hozták vala, és curálá, lábain sebeket nyitván, hogy az benne levő nedvesség azon szivárognék ki; de heában lőn. Eszében jutván Törökországban jártában minemü bélesekett őtt, Gyuláról hozának bélessütő asszonyokat, azok készítettek bélest neki, mig Váradon lőn.

Én is Váradon lebetegedém, s magának szegénynek nagy praevisiója volt felőlem, s lábra eredvén felballagék hozzája, kérdezkedvén mint legyek; tehát ő megértette volt, hogy én az kis betegeskedést is igen békételenül szenyvedtem legyen, melyről igen istenes kegyességgel megdorgála; azután nyavalyámnak speciesit tudakozván, s azt is ha emésztésem lehetneje, mondám: néhány napja nem volt, mert nem öttem; azon szegény elhité magával, hogy kólíka háborgatna, s mindjárt doktor Schultetust hivatván, ki egyébiránt azon hagymázbeli nyavalyából szabadított vala meg, mert abban voltam, parancsola praescribálni; az patikáriust pedig Sámuellet hivatván, parancsolá, hogy kristélt adna be akaratom ellen is; ezzel szállásomra menvén s az patikárius eljüvén, néhány tallért fizeté nek, hogy hazudjuk azt egy nyomon, mintha beadta és jól is succedált volna: kiből semmi sem volt, mert én tudtam, hogy nincs olyan nyavalyám. Azután szegénytől bekéredzém Erdélyben, hogy az atyám és anyám házánál nyughatnám, míg ő beérkezik s elbocsáta. Azután az vérhas is esék rám, kiből is Isten meggyógyitván, az fejedelemnek jüvetelit értvén, menék eleiben Hunyadra, kivel szemben levén, szomoruan panaszképen monda: Bezzeg, jó öcsém, hamar elállál mellőlem s elhagyál ily nagy nyavalyámban. Mely szavai szegénynek szivemet igen megkeseríték, s felelék: nem hagytam felségedet, s nem is hagyom éltéig s éltemig; hanem engedelmeből menvén vén atyám s anyám látásokra, magam is igen gyenge erővel, kit azután esmét más nyavalyabeli recidivám követett, melyből

im most lábbodoztam fel. Ezen szegény megcsendesedvén, ottan mind nyavalyám s mind atyám anyám felől kérdezkédék s azután egyéb dolgokról beszélgete nagy kegyelmesen.

Hunyadról Kolosvárra menvén, egykor ételekre kioszolván az inasok, én fogam az legyezőcskét és legyezvéen feküvő ágyában, beszélgete egy s más dolgokról; azonban az alkalmatosság hozván, Bojer Simon nevü bortöltő szolgálja mellett instálék, hogy Fogaras földén Kopácsélen valahány jobbágyocskát adna neki; kire felele: Nem régen adtam szép portiót Gajnar nevü faluban, most azzal elégedjék meg; hanem van azonféle jószág Gizás nevü faluban, azt neked adom. Ekképen adá szegény kéretlen azt az jószágocskát.

Kolosvárról kiindulván, Tordára menénk, onnan lón az rendelés más nap Enyedre, az utból Nagy Pál engemet, Bornemissza Pált, Rhédei Jánost, kik már az bejáróságból kikölt, de betegségében körüle forgolodó szolgálai valának, hiva Földvárra, hogy ott hálván, és csak hajnalban indulván, Enyeden érnök az fejedelmet; de hát elnehezedvén, doctorok tanácsából nem szállott meg, hanem csak elvitette magát az váras mellett az nap Fejérvárra; melyben mi semmit nem tudván, hajnal előtt indulánk, és virradva Enyedhez jutván, értök meg az dolgot, s minél jobban lehete, paripákon sieténk Fejérvárra, az hová kilenczdfél óra tájban jutánk, s felmenvén udvarhoz, még életben tanálók, de igen elalilt állapottal. Eljüvén az tiz óra, enni hozának, melyeket én tartottam előtte, s övök két vagy három kannálal korpacziberét, azután esmét mondatejet, az utolsóban én is övém, kivivén előle, s megint ottan bemenvén; az inasok enni takarodának udvarolván neki Nagy Pál, ki fő gyalog kapitány, Macskási Ferencz udvari vicekapitány, igen kedves emberei; én pedig legyezvéen kis legyezőcskével. Azonban alig szólhatván, kére tentát, papirosa, pennát, melyeket eleiben adván, ira két rendet szépen, és elfordulván abban hagyá; amazok, sőt magam is, azt gondolván, hogy netalám azoknak mint kedves embereinek az közönséges testamentumon kívül akarna valamit legálni, mely irást letevén az közel állani szokott asztalocskára, intenek azok, hogy nézném meg; térdet hajtván kimenének, és inas jüvén be, az legyezőcskét annak adván, az irást megolvassám; és mintha aludni akarna az fejedelem, ugy tetszvéen, én is kimenék: az irás pedig ezen szókkal vala, kinél többet sem irt, sem szólott annakutána szegény, mely most is fog lenni Rhédei Ferencznél, oda deveniálván az öreg Bethlen István halála után: Ha Isten velünk, kicsoda elle-

nünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen. Ezzel én is kimenvén, megbeszélem az nevezett főembereknek; és mind együtt az fő hopmester is, ki akkor Szunyog Gáspár vala, menénk ebédet enni Macskási Ferenczhez, holott alig telepedheténk asztalhoz, futának érettünk, hogy az fejedelem halálra vált legyen, jelentvén; mi is sietve felmenvén, tehát immár az udvari pap Gelei István jelen van több belső főrendekkel, és imádkoztat, az fejedelem pedig szinte halólag van, talám tyukmony sültni idő alatt meghala ez nagy fejedelem, kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva, és István királyon kívül nem hallatott, nem is reménlhetni; ugymint ki eszes, vitéz, igen magaviselő, kegyelmes, liberalis, oeconomus munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőképen tekintetiben oroszlán, conversatióban nyájas, józan életű, könyörgésében és az isteni szolgálatban nem külsőképen tettető, de buzgó, szegényeken és könyörgőkön könyörül, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklesiákat építő, segítő, fundáló, tudós emberek conversatiojokban, disputatiók hallgatásiban gyönyörködő, minden rendeket promoveáló, az haza fiaiknak atyjok, az vitézlő rendnek mind jó tanítójok s mind tükörök, de édes atyjok is; megharagudni tudó, de azt megmértéklő; haragot nem tartó; nem kegyetlen és vértszomjuhozó, hamar megengesztelődő; kinn az közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig házában belső szolgálói közt nyájas szelidséggel magát viselő; fő lovakban, friss öltözetekben, musikákban, építésekben, fejedelmi vendégségekben s néha tánczokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő: mert az borított feje fájása is nem szenvedhetette; katona szerszámokban gyönyörködő ember vala, és egyéb sok szép virtusokkal felékesített ember vala; noha mindazáltal emberi gyarlóságtól ő is üres nem lehetett, ez világra elterjedett emlékező ember vala; mindkét hatalmas császárokat is in aequilibrio tartja vala magához és hazájához, egyebek rettegik vala; az magyar nemzetet elhíresítette vala. Oh vajha reménlhető volna valaha más! Oh vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna.

Egy időben élének ez három nagy magyarok: I. Bethlen Gábor. 2. Pázmány Péter. 3. Eszterházy Miklós, kiknek esmeretekben voltam, köztök nagy dolgokban forogván nevedtem. De jaj mint hagyatánk árvájul országostól, nemzetestől! Az említett Pázmány mondja vala egykor nála létemben: Átkozott ember volna, ki titeket arra kísztetne, hogy töröktől elszakad-

jatok, ellene rugoldozatok, míg Isten az kereszténységen más-
képen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok: oda
annakokáért adjátok meg az mivel tartoztok; ide tartsatok
csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van
dolgotok, tudniillik római császárral, adománytok nem kell; az
törököt töltsétek adománytokkal; mert noha im látod, édes
öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan az
mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál
az az német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem
hallatik floreálni, azontul mindjárt contemptusban jutván, gal-
lérink alá pökik az német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.
Az Eszterházy Miklós is igen eszes, módos, autoritativus jó
magyar vala. Ez kettőben csak az vala káros, hogy az evan-
gelica religiónak mindenik nagy üldözője, egyébiránt nemze-
teket és annak szabadságit szerető hasznos emberek valának;
mert ha az nem obstált volna, egyébiránt mind Bethlen Gábor
s mind Rákóczi György fejedelmek idejében igen szomjuhozzák
vala az magyar nemzetnek szabadságát és magyar nemből álta-
tandó királyságot, hogy restituálhatnák az régi mohácsmezei
magyarok végezések szerént; erről volt elég tractájok is, de az
religio dolga nem juttathatta soha az megegyezhetésnek per-
fectiójára őket.

Ez nagyemlékezetű Bethlen Gábor igen martialis ember
vala, kitől hallottam mondatni: hogy csak volna más, ki
procurálná az hadak fizetését s derék hadaknak egybeszer-
zését s ujitását, prófontálását, egyébiránt az hadviselést abban
való minden molestiákkal örömet felvennie, és soha honnyá-
ban is lakni békeességben nem kívánna, hanem hadakozásban
tölné egész életét. Nagy gyönyörűsége volt hadainak mustrá-
lásiban, rendelésiben, az jó vitézlő emberekből; sok szép lövő
szerszámokat öntetett, erősségeket építetett; többi közt az
Oláhországok felől való passusokat is muniálá várakkal. Sok
hasznot tött Erdélynek sok dolgokban. Azelőtti portai tizen-
ötezer aranyat is tekintetivei tizezerre szállította vala, kit is az
utánaalók elvesztének.

Ez nagy fejedelemnek mind magában levő virtusokat s mind
viselt nagy dolgait csak leírni is avagy meggondolni is, sok és
dicsíretet érdemlő dolog volna, hát azokban forgani, azokon
általmenni, és koporsójában boldogul szállani mennyivel méltó-
ságosabb.

Ez fejedelem mind annyi hadakozási, építési, nagy udvar,
igen fris és pompás öltözetek, sok fizetett hadak tartási között

is tárházában hagyott vala többet egy million számu kész pénznél, felette sokat érő clenodiumok, gazdag pohárszékek és mindeféle külömb külömb ezüstnemü eszközök felette sokak; kinek egyéb virtusról hátrébb is töttem vala rövid emlékezetet, melyhez hasonló az ő idejéig azelőtt, sem azután az erdélyi fejedelmek idejekben ekkoráig nem tanáltatot.

Az mint azért élteben martialis ember volt, ugy testamentumában is azt rendelte volt, hogy őtet veres színben gyászolnák, temetését is azzal ékesitenék. De azt nem mivelék az testamentumosok. Legált pedig külön temetésére és monumentumi epitaphiumra is külön való nagy summát. Koporsóját maga élteben meghozatá és contemplálta jó ideig, várván nagy erős férfiui bátorsággal s keresztényi kegyes reménsséggel, sőt hittel utolsó óráját, kinek idvessége felől kétség nem is lehet, mind éltebeli sok jó cselekedetire nézve, melyekkel igaz hitit gyümölcsöztette, mind buzgó imádságira, isteni szolgálatjára, valóságában állhatatos voltára, az Isten dicsőségéhez és anyaszentegyházához, annak gyarapításához és oltalmazásához való nagy indulatira is nézve, (noha ő az országban sine discretionis religionis kedvellette, promoveálta az embereket, levén négy recepta religio hazánkban, kinek idejében szép egyességben is éltenek az haza fiai, és nem olyan hideg atyafiszeretben mint most) kiváltképen pedig csalhatatlan jele lön Istennek elválasztásának, midőn halála előtt circiter tizenegy holnapokkal megemterteté közelítését utolsó órájához, és penitenciára nem csak időt engedte, hanem ugyan kénszerité is az nyavalyák által: mely nyavalyáiban mind békeséges türéssel s mind egyéb jelekkel megmutatá penitenciáját. Többi közt hogy megemlitsem: az mely tagai szegénynek legvétkesbek voltak (ugymint az alsó függők) azok is kiváltképen szenyvedtenek, igen megdagadozván az vizi betegségben; melyet is tapogatván vele bajlódó borbély János nevü, ki igen tréfás jádзи ember vala, mondotta szegénynek: lakolik ám most az, ki sokat csintalankodott; kin szegény meg nem haragván, csak azt felelte: ugy vagyon, s megérdemli. Ennek némely inasok voltak hallói, s maga is az borbély megbeszéléte.

Hogy ezt is emlitsem szegénynek dolgairól: sok ebeket nem tartott; esztendőben háromszor, négyszer ha kiment vadászni. Kopói circiter 50 ha volt; két peczér azokhoz; azoknak én vöttem több hasznát s gyönyörüségét, szokás levén, hogy soha egy farkas-, egy rókabört beadni nem tartoztunk, csak egyébféle vadakból konyhájára. Én előttem mások, azután

én voltam főjägermester. Házában szokott tartani egy-egy öreg szép hiv vizslát; többek közt egykor egy Tigris nevű levén, szokott vala az bársonyos maga székiben ottan feküdni, kit neheztellett szegény; én azért igen nagy gombostökkal megakám az széknek ületit, hogy az eb belé feküvén és szurdaltatván, szoknék el róla; én házából kimenvén, más inasra biztam ala reá vigyázását, az is elfelejtkezvén róla, az fejedelem tanált belé ülni: az tők megsurdolván ugrott fel, kapott hátra erősen, megharagván kérlette az inastól: ki dolga? az megmondotta, és okát is; nem hogy pedig érette megpirongatott volna szegény, de megparancsolta az inasnak, meg ne mondja, szégyenelvén.

De hogy derék dologra térítsem írásomat, láss egy csudás dolgot, még asszonyi állatban, s még feleségben, s még olyan méltóságos férjének teste felett. Maga hagyásából mely nap meghala, ottan testét felbonták, beleit és szivét s egyéb belső részeit kivevén, melyben az doctorok forgolódván s az borbély, és mi valahányan belső szolgák, Catharina az fejedelemasszony nemcsak nem irtózá nézni, sőt egyiránt fogdosni, tapogatni az felmetélt testnek szivét, felhasított hasát, s egyéb tagait: de semmi szomorúságot nem tettete, sőt egy csepp könyvet nem ejte az istentelen, gonosz szivü, elvetemedett asszonyi állat.